Tímarit um viðskipti og efnahagsmál, 15. árgangur, 2. tölublað, 2018

Endurskoðunarnefndir: Samsetning og góðir stjórnarhættir

Einar Guðbjartsson, Eyþór Ívar Jónsson og Jón Snorri Snorrason[1]

Ágrip

Tilgangur greinarinnar er að skoða samsetningu endurskoðunarnefnda m.t.t. markvirkni. Áhersla er lögð á að skoða fjölbreytni, sérfræðiþekkingu og óhæði nefndarmanna. Engar rannsóknir hafa verið gerðar á endurskoðunarnefndum á Íslandi sem miða að því að skoða þætti eins og samsetningu nefnda m.t.t. markvirkni endurskoðunarnefnda. Þar af leiðandi voru þrjár tilgátur settar fram til þess að meta hversu líklegt er að endurskoðunarnefndir íslenskra fyrirtækja séu markvirkar. Tilgáturnar miða að því að skoða samsetningu (e. composition) endurskoðunarnefnda á Íslandi með tilliti til markvirkni þeirra. Samsetning er ein þriggja vídda sem verða að vera til staðar til að markvirkni náist.

Bornar eru saman tvær kannanir, annars vegar frá 2012 og hins vegar frá 2016. Framkvæmd kannananna 2012 og 2016 er með sambærilegum hætti og skapast því góður grunnur fyrir samanburð. Einnig er skoðað hvort einhver munur sé á niðurstöðum úr hvorri rannsókn fyrir sig og samanburður er gerður.

Tilgangur endurskoðunarnefnda er að tryggja að gæði og áreiðanleiki fjárhagsskýrslna og fjárhagsupplýsinga sé sem mestur, hvort sem um er að ræða skýrslur til stjórnenda félagsins eða til hagsmunaaðila utan félagsins. Tilvist endurskoðunarnefnda tengist því beint góðum stjórnarháttum. Umgjörð og fyrirkomulag endurskoðunarnefnda hefur mikið að segja um hvort þessum tilgangi verði náð eða ekki.

Í lögum um ársreikninga nr. 3/2006 er kveðið á um að stjórn viðkomandi einingar sem tengist almannahagsmunum skipi nefndarmenn í endurskoðunarnefnd. Skipunarferli er því mjög mikilvægt og er hluti af góðum stjórnarháttum. Endurskoðunarnefnd fer með hluta af þeim verkefnum sem stjórn hafði áður á sínu borði og tengist því beint góðum stjórnarháttum í fyrirtækjum í gegnum verkefni stjórnar. Kannanirnar 2012 og 2016 voru gerðar meðal stærstu fyrirtækja og stofnana landsins sem falla undir skilgreininguna „einingar tengdar almannahagsmunum", sbr. lög nr. 79/2008 um endurskoðendur.

Rannsóknin bendir til þess að fjölbreytni og sérfræðiþekking hvað varðar samsetningu endurskoðunarnefnda á Íslandi sé viðundandi. Hins vegar er misræmi í niðurstöðum rannsóknarinnar þegar kemur að því að meta óhæði nefndarmanna. Engu að síður má álykta að samsetning endurskoðunarnefnda á Íslandi stuðli að markvirkara starfi þeirra. Samsetning er einn af þremur þáttum er stuðla að markvirkni. Þetta er grundvallaratriði í að skipuleggja og byggja upp starf endurskoðunarnefnda í eftirlitskerfi góðra stjórnarhátta út frá umboðskenningunni.

1 Einar Guðbjartsson er dósent við viðskiptafræðideild Háskóla Íslands. Netfang: eg@hi.is. Eyþór Ívar Jónsson er forstöðumaður Rannsóknamiðstöðvar um stjórnarhætti við Háskóla Íslands. Netfang: eij@hi.is. Jón Snorri Snorrason er lektor við viðskiptadeild Háskólans á Bifröst. Netfang: jonsnorri@bifrost.is.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License.

DOI: https://doi.org/10.24122/tve.a.2018.15.2.5

Abstract

The aim of this paper is to report partial results related to structure of audit committees to achieve effectiveness, the composition. Three dimensions are viewed; diversity, expertise and independence of audit committees board members. Comparison of two studies, one from 2012 and the other from 2016. The paper identifies, among other things, board members age, education and the election of members.

In the Annual Accounts Act, no. 3/2006, it is required for certain legal entities, public interest entities, to establish an audit committee. The purpose of the audit committee is to ensure the high quality and high reliability of financial reporting and financial information. It does not matter whether the reports are for use of the administrators of the entity or for the stakeholders outside the entity. The structure of the audit committees can be decisive weather the aim of the law will be fulfilled or not.

The board constitutionals the audit committee. The audit committee must supervise the board´s actions within the frame of the Annual Accounts Act. The paper is to seek for if the audit committee´s structure can affect the effectiveness and how it fits in with corporate governance. To accomplish that, three hypotheses are stated: 1) Structure of audit committee's is diversity, 2) board members have relevant expertise knowledge and 3) the majority of the audit committee are independent from the entity.

The survey is done among the leading companies and institutions of Iceland (which fall within the definition of "public interest entities"). This is the first study of its kind, specifically focusing on audit committees.

JEL flokkun: M140; M420; K220.

Lykilhugtök: Endurskoðunarnefndir; góðir stjórnarhættir fyrirtækja; einingar tengdar almannahagsmunum; umboðskenningin; reikningsskil; endurskoðun; lög um ársreikninga.

Keywords: Audit committees; corporate governance; public interest entity; agency theory; accounting; auditing; annual accounts act.

Audit committees: structure and corporate governance

1 Inngangur

Samsetning endurskoðunarnefnda er að verða eitt af mikilvægustu atriðum til að tryggja markvirkni (e. effectiveness). Góðir stjórnarhættir hafa hér mjög mikil áhrif. Með tilskipun Evrópuráðsins frá 2014 (Directive 2014/56/EU of the European Parliamnet and of the Council [EU], 2014) hefur starfsumfang verið aukið til muna og sérstaklega hvað varðar einingar tengdar almannahagsmunum. Þessi tilskipun er eins í grunninn en hvert aðildarríki getur aðlagað hana að þjóðaraðstæðum, t.d. eru lífeyrissjóðir hér á landi skilgreindir sem eining tengd almannahagsmunum. Stjórnir viðkomandi félaga tilnefna nefndarmenn í endurskoðunarnefndir og ákvarða þannig samsetningu þeirra. Af þessu leiðir að val stjórnar á nefndarmönnum er eitt af grundvallaratriðum til að endurskoðunarnefndir geti sinnt hlutverki sínu. Lykilatriði er að ákveðin hæfni, óhæði og sjálfstæði náist og verði viðvarandi í endurskoðunarnefndum. Endurskoðunarnefnd er að þróast meira yfir í að vera fagnefnd, þar sem samsetning hennar byggir m.a. á fjölbreytileika, sérfræðiþekkingu og óhæði til að tryggja markvirkni nefndarinnar. Endurskoðunarnefnd verður að geta unnið sjálfstætt og vera óháð gagnvart nánasta starfsumhverfi.

Endurskoðunarnefnd er eina lögboðna undirnefnd stjórnar, sjá lög um ársreikninga nr. 3 frá 2006, aðrar nefndir eru valfrjálsar. Vegna þessa eru endurskoðunarnefndir að verða ákveðinn kjarni er tilheyrir góðum stjórnarháttum í fyrirtækjum í dag. Samsetning endurskoðunarnefnda er orðið eitt af grunvallaratriðum er tengist góðum stjórnarháttum.

Endurskoðunarnefnd nær ekki tilgangi sínum ef nefndarmenn hafa hvorki hæfi né hæfni til að takast á við þau krefjandi verkefni sem ætlast er til að nefndin sinni. Markvirkni endurskoðunarnefnda er kjarninn í BRC skýrslunni (Blue Ribbon Committee on Improving the Effectiveness of Corporate Audit Committees [BRC], 1999). Í riti sem samtök endurskoðenda í Evrópu gefa út (Federation of European Accountants [FEE], 2016, bls. ii) kemur fram að breytingin sem Evrópusambandið hefur gert á umhverfi endurskoðunar tengist beint góðum stjórnarháttum fyrirtækja.

> The latest EU audit reform has expanded the audit committee's role substantially. The audit committee is now instrumental in strengthening confidence in the statutory audit and in financial information as a whole. Overall, the audit committee is expected to become a key factor within the corporate governance framework of EU Member States.

Til að geta sinnt hlutverki sínu er val nefndarmanna og samsetning endurskoðunarnefnda orðið grundvallaratriði í góðum stjórnarháttum fyrirtækja. Lögð er aukin áhersla á eftirlit og eftirfylgni gagngert til að auka trúverðugleika, áreiðanleika og gagnsæi varðandi ytri endurskoðun og fjármálaupplýsingar. Er það m.a. gert í þeim tilgangi að auka traust almennings og þar með haghafa (e. stakeholders) á fjárhagsupplýsingum og samtímis styrkja virkni fjármagnsmarkaðar. Starfshættir nefndarmanna í endurskoðunarnefndum eru því lykilatriði til þess að ofangreind atriði séu tryggð og skili sér eins og stefnt er að.

Markmið rannsóknarinnar er að gefa betri innsýn í mikilvægi samsetningar endurskoðunarnefnda, þ.e. val á nefndarmönnum. Í grein frá 2002 kemur fram að samsetning sé ein af þremur grunnþáttum sem leiða til þess að markvirkni náist (DeZoort, Hermanson, Archambeault og Reed, 2002a). Skoðaðar verða bakgrunnsbreytur nefndarmanna sem hafa verið valdir í endurskoðunarnefndir og settar í samhengi við fjölbreytileika varðandi góða stjórnarhætti. Þessari grein er ætlað að lýsa samsetningu endurskoðunarnefnda m.t.t. markvirkni. Rannsókn þessi er samanburðarrannsókn og er sú fyrsta sem gerð er hér á landi með þessum hætti.

Endurskoðunarnefndir eru orðnar áhrifavaldar í þáttum eins og gerð og framsetningu reikningsskila, ytri endurskoðun og gæðum endurskoðunar. Í 2. kafla er fjallað um upphaf endurskoðunarnefnda og þróun þeirra til dagsins í dag. Í 3. kafla er fjallað um góða stjórnarhætti, umboðskenninguna, endurskoðunarnefndir, markvirkni og samsetningu. Í 4. kafla er fjallað um aðferðafræðina í rannsóknunum og tilgátur.

Niðurstöður ættu að gagnast öllum haghöfum í einingum tengdum almannahagsmunum með það að leiðarljósi að bæta og aðlaga starfsumhverfi sem og innviði endurskoðunarnefnda með tilliti til góðra stjórnarhátta. Þessu til viðbótar getur umfjöllunin komið að góðu gagni við endurskoðun á lögum og reglugerðum um þessi efnisatriði.

2 Upphaf og innleiðing

Á síðustu þremur áratugum hefur skilningur á mikilvægi endurskoðunarnefnda aukist. Í lok ársins 1999 var birt skýrsla sem átti eftir að hafa mikil áhrif á þróun endurskoðunarnefnda (Blue Ribbon Committe, 1999). Níu árum síðar var innleitt í lög á Íslandi sem skylduðu fyrirtæki og stofnanir sem skilgreindar eru sem einingar tengdar almannahagsmunum til að skipa endurskoðunarnefndir.

Endurskoðunarnefndir eru ekki nýjar af nálinni og tilvist þeirra má rekja til ársins 1827 í Ohio í Bandaríkjunum. Þá var hugtakið „audit comittee" líklega notað í fyrsta skipti hjá fyrirtæki. Skýrslan sem endurskoðunarnefndin skilaði er talin vera fyrsta endurskoðunarskýrslan (e. audit report) (Flesher, Previts, Gary og Samson, 2005). Hér var notað enska hugtakið „inspection" en ekki „audit". Tveir stjórnarmenn voru skipaðir nefndarmenn í endurskoðunarnefndinni.

Í Bretlandi er að finna ákvæði um endurskoðunarnefndir frá 1872. (Spira, 2006). Fyrir-

komulagið á þeim tíma virðist hafa verið þannig að endurskoðunarnefnd hafi fengið skýrslu frá ytri endurskoðanda, frekar en að nefndin hafi komið nálægt endurskoðuninni.

> The auditors and Mr. Deloitte attended the Committee and explained the various matters connected with the Finances and other departments of the railway, which explanations were highly satisfactory. The Committee consider the Auditors have performed their arduous duties with great care and intelligence and therefore confidently recommend that they be continued in office. (Spira, 2006, bls. 180-181)

McKesson & Robbin reikningsskilahneykslið 1938 leiddi m.a. til þess að Securities and Exchange Commission lagði formlega til að stofnaðar yrðu nefndir sem væru skipaðar öðrum en stjórnendum (e. non-officer directors). Þessi einstaki atburður hafði líklega meiri áhrif á reikningsskil og endurskoðun en margir aðrir sambærilegir atburðir. Í yfirlýsingu frá The Securities and Exchange Commission sem birt var í *Accounting Series Release* í desember 1940 (The Securities and Exchange Commission [SEC], 1940) er m.a. greint frá niðurstöðu rannsóknar á McKesson & Robbin svindlinu. Eitt þeirra atriða sem lagt var til og síðar framkvæmt er að endurskoðandi skyldi vera tilnefndur af aðila sem ekki væri í stjórn félagsins. (e. Outside members of the board of directors nominate the outside auditors…). Tilnefningin var færð yfir til hluthafafundar.

New York Stock Exchange greip einnig til aðgerða til að verja hluthafa, því McKesson & Robbin félagið var þar með skráð hlutabréf á markaði. New York Stock Exchange lagði til að sérstök nefnd myndi tilnefna ytri endurskoðanda, en hér var ekki sérstaklega getið um endurskoðunarnefnd (Birkett, 1986). Nefndarmenn máttu ekki vera stjórnendur.

2.1 Almenn innleiðing

Um 1970 hófu heildarsamtök verðbréfamiðlara (National Securities Exchanges og National Securities Associations) að beina augum sínum að hugtakinu „audit committee“ af alvöru og kröfðust þess að skráð félög á hlutabréfamörkuðum skipuðu endurskoðunarnefndir (The Securities and Exchange Commission [SEC], 2003). Aðrir aðilar höfðu þegar hvatt til þess að fastsetja óháðar endurskoðunarnefndir, t.d. Treadway Commission og The General Accounting Office. Það sem hafði örugglega einna mest áhrif var þegar New York Stock Exchange skyldaði árið 1978 öll félög sem voru skráð á hlutabréfamarkaðinn til að hafa endurskoðunarnefndir (Birkett, 1986).

Það var sérstaklega tekið fram í reglum NYSE að einungis óháðir stjórnarmenn gætu verið skipaðir í endurskoðunarnefnd, þ.e. þeir máttu ekki hafa nein tengsl sem gætu haft áhrif á sjálfstæða dómgreind (e. independent judgment). Það var viðfangsefni sem stjórn þurfti að meta hverju sinni.

Þó svo að þessi ákvörðun NYSE að skylda fyrirtæki til að vera með endurskoðunarnefndir væri mikilvæg var þróunin þegar hafin. Um 1970 voru um 32% fyrirtækja með endurskoðunarnefndir, en aðeins nokkrum árum síðar, eða 1976, var þetta hlutfall komið í um 87% (Birkett, 1986).

Það var ekki fyrr en 1998 að sérstök nefnd var skipuð til að kanna markvirkni endurskoðunarnefnda, Blue Ribbon Committee. Í lok árs 1999 birti nefndin skýrslu sem átti eftir að hafa víðtæk áhrif. Í fyrsta sinn var niðurstöðunni ekki beint til markaðarins heldur til stofnana eins og kauphalla og eftirlitsstofnana. Þar var lagt til að þessar stofnanir innleiddu leiðbeinandi tilmæli og/eða reglur um að endurskoðunarnefndir yrðu varanlegur hluti af stjórnarháttum fyrirtækja. Í skýrslunni voru leiðbeiningar í tíu liðum og lutu tveir fyrstu liðirnir að óhæði endurskoðunarnefnda og að því að skráð félög á hlutabréfamarkaði væru með endurskoðunarnefndir þar sem nefndarmenn væru óháðir.

Sarbanes-Oxley Act löggjöfin í Bandaríkjunum var lögfest 2002. Sá hluti löggjafarinnar sem snýr að endurskoðunarnefndum var að meirihluta tekinn upp úr BRC skýrslunni og

heimfærður yfir í löggjöf (Meyer og Ziegenfuss, 2006). Þetta lýsir mjög vel hinum mikla áhrifamætti sem BRC skýrslan hafði á umhverfi endurskoðunarnefnda.

Í grein frá 2002 (DeZoort o.fl., 2002a, bls. 41) er sett fram skilgreining á því hvað þarf að vera til staðar svo að endurskoðunarnefnd geti talist markvirk: „An effective audit committee has qualified members with the authority and resources to protect stakeholder interests by ensuring reliable financial reporting, internal controls, and risk management through its diligent oversight efforts."

Securities and Exchange Commission gaf út reglugerð 2003 um endurskoðunarnefndir (SEC, 2003) þar sem hlutverk endurskoðunarnefnda var aukið til muna. Kveðið er m.a. á um að endurskoðunarnefnd beri ábyrgð á (e. directly responsible) að tilnefna ytri endurskoðanda, eftirfylgni með vinnu hans og þóknun vegna endurskoðunar. Einnig átti endurskoðunarnefnd að sjá til þess að verkferlar væru til staðar vegna ábendinga, kvartana og/eða tilkynninga sem snúa að reikningsskilum og endurskoðun. Nafnleynd átti að gilda vegna þessa. Endurskoðunarnefnd á að hafa vald (e. authority) til að geta framfylgt hlutverki sínu, m.a. með því að hafa fjármagn til umráða og að geta ráðið sérfræðing sér til aðstoðar. Þessi þróun hafði þau áhrif að fastsetja og styrkja endurskoðunarnefndir sem hluta af góðum stjórnarháttum félaga og auka sjálfstæði þeirra.

Í Evrópu er saga endurskoðunarnefnda mun styttri. Endurskoðunarnefndir voru fágætar fyrir tíunda áratug síðustu aldar. Ætla má að skýrslur frá Bandaríkjunum hafi ýtt við þróuninni í Evrópu. Það er ekki fyrr en eftir aldamótin 2000 að Evrópusambandið fer að veita endurskoðunarnefndum mun meiri athygli og í framhaldinu koma skýrslur og tilmæli. Tilmæli Evrópusambandsins gilda fyrir allt sambandið og EES-ríkin. Í rannsókn Keegan og Degorge (1998) kemur fram að mikill mismunur er á því, miðað við landfræðilega staðsetningu félaganna, hvort endurskoðunarnefndir eru starfandi.

Evrópusambandið hefur verið að vinna að endurskipulagningu á endurskoðunarmarkaðinum (e. Reform of the EU Statutory Audit Market). Árið 2014 tóku gildi ný tilmæli, tilskipun 2014 nr. 56, sem er breyting á tilmælum frá 2006 nr. 43 um endurskoðun og samstæðureikningsskil (EU, 2014). Í 24. lið tilmælanna frá 2014 kemur m.a. fram að endurskoðunarnefndir gegna lykilhlutverki í að stuðla að hágæða lögboðinni endurskoðun. Áhersla er lögð á mikilvægi óhæðis sem og sérþekkingar á sviði endurskoðunar og/eða reikningsskila. Í kafla 39 (e. article 39) er fjallað sérstaklega um endurskoðunarnefndir. Þar kemur fram að allar einingar sem skilgreindar eru sem einingar tengdar almannahagsmunum eigi að skipa endurskoðunarnefnd. Óhæði er lykill að því að endurskoðunarnefndir getið skilað ætlunarverki sínu. Í tilmælunum er gerð krafa um að nefndarmenn séu óháðir hinni endurskoðuðu einingu (e. shall be independent of the audited entity).

Þessi alþjóðlega þróun hafði þau áhrif að fastsetja og styrkja endurskoðunarnefndir sem hluta af góðum stjórnarháttum félaga og auka sjálfstæði þeirra. Þróunin hafði ekki síður áhrif á íslenskt umhverfi.

2.2 Innleiðing á Íslandi

Ísland er aðili að EES samningnum og hefur skuldbundið sig til að innleiða samþykktir Evrópusambandsins hvað varðar lög, reglugerðir og/eða tilmæli. Aðildarríki Evrópusambandsins og þau ríki er tilheyra EES samningnum hafa ákveðið svigrúm til að aðlaga ákveðnar reglur að staðháttum og umhverfi sínu. Lagaákvæði um endurskoðunarnefndir er að finna í lögum um ársreikninga nr. 3/2006, en þau voru lögfest við breytingu á lögunum er tóku gildi 1. janúar 2009. Í 108 gr. b. laga nr. 3/2006 er fjallað um verkefni og hlutverk endurskoðunarnefnda:

1. Eftirlit með vinnuferli við gerð reikningsskila.
2. Eftirlit með fyrirkomulagi og virkni innra eftirlits einingarinnar, innri endurskoðun, ef við á, og áhættustýringu.
3. Eftirlit með endurskoðun ársreiknings og samstæðureiknings einingarinnar.

4. Mat á óhæði endurskoðanda eða endurskoðunarfyrirtækis og eftirlit með öðrum störfum endurskoðanda eða endurskoðunarfyrirtækis.
5. Setja fram tillögu til stjórnar um val á endurskoðanda eða endurskoðunarfyrirtæki.

Með lagasetningunni er verið að styrkja stöðu endurskoðunarnefnda og um leið er hún bein staðfesting á mikilvægi nefndarinnar. Endurskoðunarnefnd setur fram tillögu til stjórnar um ytri endurskoðanda og í framhaldinu annast nefndin samskipti er varða ytri endurskoðun.

Þann 4. mars 2010 samþykkti Alþingi lög um kynjakvóta í stjórnum fyrirtækja sem tóku gildi 1. september 2013. Í lögunum segir m.a. í 2. gr.:

> Í stjórnum opinberra hlutafélaga og hlutafélaga þar sem starfa fleiri en 50 starfsmenn að jafnaði á ársgrundvelli skal hvort kyn eiga fulltrúa í stjórn þegar stjórn er skipuð þremur mönnum og þegar stjórnarmenn eru fleiri en þrír í slíkum félögum skal tryggt að hlutfall hvors kyns sé ekki lægra en 40%. Sama gildir um kynjahlutföll meðal varamanna í slíkum félögum en hlutföllin í stjórn og varastjórn skulu þó í heild vera sem jöfnust. (Lög um hlutafélög nr. 13/ 2010)

Markmiðið á ekki eingöngu að vera það að hafa kynjahlutfallið 40% á móti 60% heldur að auka fjölbreytni í stjórnum fyrirtækja sem er líklegri til að skila sér í betri stjórnháttum og árangri. Kynjakvótar auka ekki sjálfkrafa fjölbreytni í stjórnum fyrirtækja, því ef allir eru á sama aldri, með sömu reynslu og menntun geta stjórnir orðið áfram einsleitar og því er mikilvægt að í stjórnir veljist fjölbreyttur hópur með ólíkan bakgrunn, reynslu og menntun.

3 Góðir stjórnarhættir

Rannsóknir á stjórnarháttum fyrirtækja hafa aukist verulega á síðustu þrjátíu árum (Ahrens, Filatotchev og Thomsen, 2011). Rannsakendur hafa notað mismunandi kenningar til þess að skoða stjórnarhætti fyrirtækja (Fried, Bruton og Hisrich 1998; Dalton, Daily, Johnson og Ellstrand, 1999; Hillman og Dalziel, 2003; Lynall, Golden og Hillman, 2003). Þrátt fyrir margar fræðigreinar um stjórnarhætti fyrirtækja (um fimm þúsund greinar árið 2008) er enn takmörkuð þekking á því hvernig eignarhald, skipulag stjórna og hvatningarkerfi hafa áhrif á efnahagslegan ávinning stjórnarhátta (Ahrens o.fl., 2011). Áhugi á stjórnarháttum er yfirleitt tengdur mistökum og svikum í fyrirtækjarekstri. Fjármálakreppan 2007-2009 hafði mikil áhrif á umræðu um stjórnarhætti og hafa fræðimenn ályktað að rekja megi orsakir kreppunnar að miklu leyti til mistaka og veikleika í stjórnarháttum fyrirtækja (Kirkpatrick, 2009; Thomsen, 2009).

Þrátt fyrir fjölda rannsókna er ekki einhugur á meðal fræðimanna um hvaða kenningar henta best sem útgangspunktur til þess að ræða og rannsaka stjórnarhætti. Í raun er ekki til nein kenning um stjórnarhætti fyrirtækja (Ulhøi, 2007; Lubatkin, 2007). Algengasta nálgunin er að nota umboðskenninguna (e. Agency theory) sem útgangspunkt í umræðu um stjórnarhætti (Gabrielsson og Huse, 2004). Sú kenning felur þó í sér nokkra annmarka sem mikilvægt er að hafa í huga þegar stjórnarhættir eru almennt ræddir (Ulhøi, 2007; Lubatkin, 2007). Engu að síður er umboðskenningin viðmið sem notað hefur verið í fræðilegri umræðu um stjórnarhætti (Gabrielsson og Huse, 2004; Ulhøi, 2007; Lubatkin, 2007).

3.1 Umboðskenningin

Umboðskenningin byggir á umræðum Berle og Means (1932) um hvernig tengslin á milli hluthafa félags og stjórnenda voru rofin í byrjun tuttugustu aldarinnar og léku hlutverk

í verðbréfahruninu 1929 og kreppunni sem fylgdi. Umboðskenningin leggur út frá þeirri tilgátu að stjórnendur muni ekki alltaf vinna með hagsmuni hluthafa félagsins að leiðarljósi og þar af leiðandi þurfi hluthafar að hafa einhverja vernd gagnvart þessum eiginhagsmunum stjórnenda (Fama, 1980; Fama og Jensen, 1983; Jensen og Meckling, 1976). Hlutverk stjórnar samkvæmt umboðskenningunni er að verja hagsmuni hluthafa, hafa eftirlit með stjórnendum félagsins og samþykkja stefnu félagsins (Stiles og Taylor, 2001; DeZoort o.fl., 2002a).

Samkvæmt hugmyndafræðingum umboðskenningarinnar er hlutverk stjórna og stjórnarhátta almennt að koma í veg fyrir og bregðast við umboðsvanda (Williamson, 1975, 1984, 1992; Fama og Jensen, 1983). Stjórnin er þá tæki til þess að hafa yfirsýn og eftirlit með stjórnendum fyrirtækis (Williamson, 1984). Þannig er stjórnin tæki sem hefur það stefnumarkmið að lágmarka kostnað vegna umboðsvandans og þar af leiðandi verja hagsmuni hluthafa félagsins (Stiles og Taylor, 2001). Áhersla umboðskenningarinnar á samhengi stjórnarhátta snýst þar af leiðandi fyrst og fremst um eftirlit og yfirráð (Mace, 1971; Boyd, 1990; Zahra og Pearce, 1992; Finkelstein og Hambrick, 1996; Pettigrew og McNulty, 1998). Samningsbundið samband umboðsveitanda og umboðstaka (eða umboðsmanns) er háð siðavanda og hrakvali (Gomez-Mejia og Wiseman, 2007). Siðavandi kemur til þegar umboðsmenn vinna ekki samkvæmt samningi og þegar eftirliti með hegðun þeirra er ábótavant (Arrow, 1962). Hrakval (e. adverse selection) kemur til þegar einhver aðili, yfirleitt umboðsmaður, hefur upplýsingar sem aðrir aðilar geta ekki komist yfir nema að leggja í verulegan kostnað (Akerlof, 1970). Eftir því sem ósamhverfar upplýsingar (e. asymmetric information) eru meiri þeim mun erfiðara verður fyrir umboðsveitanda að vita hvort umboðstaki sé að uppfylla samning þeirra eða ekki (Balkin, Markman og Gomez-Mejia, 1987).

3.2 Stjórnarstarf og endurskoðunarnefndir

Þar sem ábyrgð og umfang verkefna stjórnar er mikið og erfitt fyrir stjórnir að hafa eftirlit með því hefur skipulag stjórnarstarfsins í auknum mæli falist í því að auka verkaskiptingu með því að búa til sérhæfðar nefndir sem styðja stjórnarstarfið (DeZoort o.fl., 2002a). Helstu nefndir sem tengjast stjórnarstarfi fyrirtækja eru endurskoðunarnefnd, tilnefninganefnd, kjaranefnd og stefnumótunarnefnd. Fjármálafyrirtæki hafa þessu til viðbótar t.d. lánanefnd og áhættustýringarnefnd. Endurskoðunarnefnd er mikilvæg og er víðast hvar orðin skylda samkvæmt lögum en ekki valkostur. Endurskoðunarnefnd leikur mikilvægt hlutverk hvað varðar góða stjórnarhætti samkvæmt fræðimönnum um stjórnarhætti (Batwaah, Salleh og Ahmad, 2013). Í Cadbury skýrslunni (1992) var lögð áhersla á hlutverk endurskoðunarnefnda. Þar kom fram að nefndin væri lykilverkfæri til þess að tryggja vandaða reikningsskilagerð og innri endurskoðun. Hlutverk endurskoðunarnefnda er því að hafa eftirlit með stjórnendum fyrirtækis hvað varðar heilindi þegar kemur að ferli reikningsskilagerðar. Endurskoðunarnefndir eru almennt taldar vera mikilvægt eftirlitstæki í innra eftirliti stjórna fyrirtækja (Fama, 1980; Fama og Jensen, 1983).

DeZoort, Hermanson, Dana og Hustoun (2002b), leggja áherslu á þetta mikilvægi endurskoðunarnefnda og að samkvæmt leiðbeiningum alþjóðlegra endurskoðunar- og ráðgjafarfyrirtækja beri endurskoðunarnefndir ábyrgð á eftirliti með þremur verkþáttum: 1) milliuppgjörum og ársreikningum, 2) innri endurskoðun og áhættustýringu og 3) ytri endurskoðun (Andersen, 1998; BRC, 1999; Burke og Guy, 2001; Grant Thornton, 1997; KPMG, 1999; NACD, 2000; PwC, 1999; Rittenberg og Nair, 1993).

Þrátt fyrir metnaðarfull hlutverk endurskoðunarnefnda er geta þeirra til þess að vinna þau verkefni sem þeim er ætlað takmörkuð vegna þess að upplýsingar geta verið flóknar og takmarkaðar. Þá er þekking nefndarmanna mismunandi. Þess vegna hafa rannsóknir á endurskoðunarnefndum að miklu leyti fjallað um markvirkni þeirra, þ.e. hversu vel þeim tekst að hafa eftirlit með þeim verkþáttum sem þeim er ætlað að hafa eftirlit með (DeZoort o.fl., 2002b).

3.3 Markvirkni endurskoðunarnefnda

Eitt af vandamálunum við umræðu um stjórnarhætti er hvernig mæla skuli árangur stjórna. Ályktanir eru oft dregnar af rannsóknum á breytum eins og samsetningu stjórna, þ.á.m. kynjakvóta og áhrifum þeirra á árangur stjórna skv. efnahagslegum mælikvörðum án þess að þetta samband hafi verið fyllilega rannsakað. Niðurstöður varðandi áhrif stjórna á árangur fyrirtækja hafa verið misvísandi og rannsóknir takmarkaðar (Ødegaard, 2003). Þar af leiðandi hafa vísindamenn í auknum mæli leitað annarra leiða til þess að meta árangur af stjórnarstarfinu sem fela í sér mat á því hversu vel stjórnir sinna þeim störfum sem þeim er ætlað eða hvernig þær standa sig miðað við ólíkar væntingar og markvirkni (Dulewicz, MacMillan og Herbert, 1995; Van den Berghe og Baelden, 2004) Markvirkni einfaldar talsvert umræðu um árangur stjórna og nefnda. Þar er leitast við að mæla hvernig þættir eins og samsetning, verkefni, ferli og skipulag þeirra samræmist hlutverkum og væntingum sem gerðar eru (Zahra og Pearce, 1989).

Aðferðafræði sem miðast við að skoða markvirkni hefur einnig verið leiðandi í umræðu um hvernig eigi að meta árangur undirnefnda stjórna og sérstaklega hvernig meta skuli árangur endurskoðunarnefnda. Lykilverkþættir endurskoðunarnefnda eru m.a. 1) milliuppgjör og ársreikningar, 2) innri endurskoðun og áhættustýring og 3) ytri endurskoðun. Þessir þrír þættir ættu að gefa hugmynd um hver markmið nefndarinnar eru með hliðsjón af umboðskenningunni. Hlutverk endurskoðunarnefndar er að verja hagsmuni haghafa og sérstaklega hluthafa (DeZoort o.fl., 2002b).

Rannsóknarmódel til þess að meta markvirkni endurskoðunarnefnda felur í sér mat á fjórum meginþáttum, þ.e. samsetningu nefndar, auðlindum og aðgengi, valdboði og áherslu á áreiðanleika (DeZoort o.fl., 2002a). Auðlindir og aðgengi fela í sér umræðu um fjölda nefndarmanna, aðgengi að framkvæmdastjórn, ytri og innri endurskoðendum. Valdboð felur í sér bæði ábyrgð og áhrif sem nefndin hefur m.t.t. stjórnar, laga, reglna og leiðbeininga eftirlitsaðila. Áreiðanleiki, sem að einhverju leyti snýst um ferli nefndarinnar, snýst um umbun, hvatningu og þrautseigju samkvæmt mati DeZoort o.fl. (2002a). Fjórði þátturinn er samsetning endurskoðunarnefndar.

Í þessari umræðu um markvirkni endurskoðunarnefnda verður sérstök áhersla lögð á samsetningu nefndar. Rannsóknir á stjórnarháttum snérust lengi vel um samsetningu stjórna og áhrif þeirra á árangur (Gabrielsson og Huse, 2004) og gera það að miklu leyti ennþá. Þar af leiðandi er það góður upphafspunktur á umræðu um markvirkni endurskoðunarnefnda út frá módeli DeZoort o.fl. (2002a) sem hefur einungis að takmörkuðu leyti verið rannsakað. Mun meiri rannsóknarumræða hefur verið um samsetningu endurskoðunarnefnda en aðra þætti módelsins þó að það hafi einungis að takmörkuðu leyti verið skoðað (Ghosh, Marra og Moon, 2010; Mustafa og Youssef, 2010).

3.4 Samsetning endurskoðunarnefnda

Skoðun á markvirkni endurskoðunarnefnda felur m.a. í sér mat á samsetningu nefnda. DeZoort o.fl. (2002a) lögðu áherslu á að skoða ætti sérhæfni nefndarmanna, sjálfstæði, heiðarleika og hlutlægni. Ennfremur leggja þeir áherslu á að frekari rannsóknir þyrfti að gera á endurskoðunarnefndum út frá hópþáttum. Rannsóknir hafa verið gerðar til þess að meta sérhæfni nefndarmanna og sjálfstæði en erfitt hefur reynst að rannsaka þætti eins og heiðarleika og hlutlægni (DeZoort o.fl., 2002a). Hins vegar hefur verið mikil umræða um samsetningu stjórna út frá hópþáttum og þá sérstaklega umræða um fjölbreytni í stjórnum. Þar af leiðandi er lögð áhersla á sjálfstæði og óhæði, sérfræðiþekkingu nefndarmanna og fjölbreytni.

Rannsóknir benda til að það sé mikilvægt að endurskoðunarnefndir séu sjálfstæðar og óháðar (Bédard, Chtourou og Courteau, 2004; Ghosh o.fl., 2010). Skortur á sjálfstæði, óhæði og sérfræðiþekkingu dregur verulega úr hæfni endurskoðunarnefndar til þess að sinna þeim eftirlitsþáttum sem henni er ætlað (Mustafa og Youssef, 2010). Slíkur skortur getur haft áhrif á gæði reikningsskila og í stærra samhengi möguleika stjórnar til þess að

sinna eftirlitshlutverki sínu (Sharma, Sharma og Ananthanarayanan, 2011). En gæði upplýsinga eru lífæð skilvirks markaðar og draga úr fjármagnskostnaði (Levitt, 1998). Þar af leiðandi geta hæfni og hæfi endurskoðunarnefnda haft bein áhrif á gæði stjórnarhátta fyrirtækja.

Í greiningu á rannsóknum (e. meta-analysis) á sjálfstæði endurskoðunarnefnda (Pomeroy og Thornton, 2008) kemur fram að gæði endurskoðunarnefnda ráðast að miklu leyti af sjálfstæði nefndarmanna (DeZoort o.fl., 2002a; Pomeroy og Thornton, 2008). Alls voru 375 fræðigreinar skoðaðar og að lokum fundust 27 fræðigreinar sem lögðu áherslu á samband sjálfstæðis endurskoðunarnefnda og gæða reikningsskila (Pomeroy og Thornton, 2008). Aukinn áhugi á rannsóknum á endurskoðunarnefndum tengist aukinni gagnrýni á stjórnarhætti og fjármálaupplýsingar fyrirtækja (DeZoort o.fl., 2002b; Pomeroy og Thornton, 2008). Sjálfstæði endurskoðunarnefnda skiptir máli og hefur áhrif á gæði reikningsskila, en það er talsverður munur á hvaða breytur eru notaðar til þess að meta gæði reikningsskila og þar af leiðandi er erfitt að fá heildarniðurstöður út frá mismunandi breytum (Pomeroy og Thornton, 2008).

Sjálfstæði endurskoðunarnefnda felst í því að þær eru líklegri til þess að geta staðist freistnivanda og þrýsting frá stjórnendum fyrirtækja og þar af leiðandi líklegri til þess að geta lagt hlutlægt mat á viðfangsefnið (Klein, 2002). Álitamál er hversu margir af nefndarmönnum þurfa að vera óháðir til þess að nefndin geti verið sjálfstæð og þar af leiðandi geta beitt sjálfstæðri dómgreind. Tilgátan er að því fleiri sem eru óháðir í nefndinni því minni möguleika hafi stjórnendur til þess að hafa áhrif á gerð og framsetningu reikningsskila (Kent, Routledge og Stewart, 2010). Rannsóknir hafa jafnvel bent til þess að einungis í endurskoðunarnefndum þar sem allir nefndarmenn eru óháðir megi finna fylgni við gæði reikningsskila (Bédard o.fl., 2004).

Sérfræðivald felst í viðeigandi sérfræðiþekkingu (t.d. á endurskoðun, lögum eða atvinnugrein) sem nefndarmenn endurskoðunarnefndar hafa. Það er ekki nægilegt fyrir nefndarmenn að hafa hvatningu og ásetning um góð vinnubrögð heldur verður að vera til staðar viðeigandi sérfræðiþekking (Mustafa og Youssef, 2010). Jafnvel hefur verið bent á að endurskoðunarnefndum hættir til að útvista ábyrgð sinni til ytri endurskoðenda þegar nefndarmenn hafa ekki sérþekkingu, völd eða hlutlægni til þess að sinna eftirlitshlutverki sínu (Sharma, Naiker og Lee, 2009). Fræðimenn hafa lagt áherslu á að ferli reikningsskila sé mikilvægasta verkefni endurskoðunarnefnda og til þess að skila því verkefni vel af sér þurfi nefndarmenn fyrst og fremst að hafa þekkingu og reynslu af fjármálum (Bédard o.fl., 2004). McMullen og Raghunandan (1996) rannsökuðu 121 fyrirtæki sem hafði átt í vandræðum með reikningsskil og komust að þeirri niðurstöðu að þessi fyrirtæki væru líklegri til þess að hafa endurskoðunarnefndir sem hefðu ekki nægilega fjármálaþekkingu. Svipaða sögu má segja af þekktum fjármálahneykslum eins og Enron og World.com. Niðurstaða rannsakenda var að endurskoðunarnefndir, og formenn nefndanna sérstaklega, hefði skort viðeigandi fjármálaþekkingu til þess að geta sinnt eftirlitshlutverki sínu (Batson, 2003; Breeden, 2003). Það er þó ekki þar með sagt að allar rannsóknir sýni fylgni á milli fjármálaþekkingar og markvirkni endurskoðunarnefnda (Lin, Li og Yang, 2006; Carcello, Neal, Palmrose og Scholz, 2011). Batwaah o.fl. (2013) benda ennfremur á að fræðimenn hafi ofmetið mikilvægi fjármálaþekkingar í endurskoðunarnefndum og nefna t.d. að ekki sé síður mikilvægt að hafa þekkingu á atvinnugreininni. Sérstaklega er mikilvægt að hafa þekkingu á atvinnugreininni þegar horft er til ytri áhættu (Bédard og Gendron, 2010). Sérfræðiþekking hefur jafnframt lítið gildi ef endurskoðunarnefnd hefur ekki völd og áhrif til þess að sinna því eftirliti og verkefnum sem hún á að sinna (Kalbers og Fogarty, 1993).

Fjölbreytni í stjórnum hefur jákvæð áhrif á markvirkni stjórna (Carter, Simkins og Simpson, 2003; Erhardt, Werbel og Shrader, 2003). Sérstaklega er þá verið að skoða með tilliti til kynjakvóta og minnihlutahópa. Þó eru niðurstöður hvað varðar áhrif fjölbreytni í stjórnum á árangur fyrirtækja misvísandi (Nicholson og Kiel, 2004). Ætla má að fjölbreytni hafi svipuð áhrif á störf endurskoðunarnefnda og stjórna. Það hafa margir lagt áherslu á

mikilvægi þess að í stjórnir veljist fjölbreyttur hópur með ólíkan bakgrunn, reynslu og menntun (Storvik og Teigen, 2010).

Carter, Simkins og Simpson (2003) skoðuðu fjölgun kvenna í tengslum við kenninguna um að utanaðkomandi stjórnarmenn drægju úr umboðsvanda og bættu stjórnhætti. Höfundarnir töldu að umboðsvandi og stærð fyrirtækja hefði hér áhrif, þar sem hann getur verið meiri í stærri fyrirtækjum, þar sem líklegra er að hlutur stjórnenda sé minni. Könnuð var tilgátan um að styrkja mætti stjórnhætti fyrirtækja með auknu hlutfalli kvenna í stjórnum fyrirtækja og það minnkaði umboðsvanda. Höfundarnir voru frumherjar í rannsóknum á sambandi stjórnhátta, fjölbreytni og árangurs. Helstu niðurstöður voru jákvæð tengsl milli fjölbreytni og árangurs mælt með Tobin´s q og ROA.

Að svipuðum niðurstöðum komast Erhardt o.fl. (2003) í sínum rannsóknum, en þeir drógu þá ályktun að aukin fjölbreytni skili betri árangri og fundu einnig jákvæð tengsl milli fjölbreytni og árangurs í rekstri og stjórnun.

4 Aðferðafræði

Markmið rannsóknarinnar er að gefa innsýn í ákveðin lögbundin hæfisskilyrði fyrir nefndarsetu í endurskoðunarnefndum, sbr. lög um ársreikninga. Þessi atriði tengjast vali á nefndarmönnum, óhæði, þekkingu og tengingu við góða stjórnarhætti.

Rannsóknaraðferðir geta verið mismunandi. Þær geta verið eigindlegar, megindlegar eða samsettar. Val á aðferðafræði tekur mið af því sem nýtist viðfangsefninu. Rannsókn er megindleg (e. quantitative research) og byggir á upplýsingaöflun í formi spurningakönnunar. Gagnasöfnun fer fram með nákvæmum og kerfisbundnum hætti og niðurstöður eru settar fram á tölfræðilegan hátt til að styðja eða fella tilgáturnar (Ragnheiður Harpa Arnardóttir, 2013).

Í upphafi rannsóknarvinnunnar þarf að ákveða stærð úrtaksins, hvort það eigi að endurspegla allt þýðið eða ekki, og einnig þarf að ákveða hvaða tegund könnunar skuli notuð. Í þessu tilviki voru spurningar lagðar fyrir allt þýðið og svarhlutfallið notað til að álykta um heildina. Til þess að sá möguleiki væri fyrir hendi að endurtaka rannsóknina með sama hætti síðar var ákveðið að fara þá leið að notast við megindlegar rannsóknaraðferðir með stöðluðum spurningalistum og leggja fyrir allt þýðið (Bryman, 2008).

Niðurstöður og greining eru fengnar með fjölda svara sem mæld eru og athafnir bornar saman með tölfræðilegum og/eða myndrænum hætti. Megindleg rannsókn er rannsóknaraðferð sem byggist á formlegum spurningalista sem lagður er fyrir hóp fólks. Kannanir (e. surveys) eru yfirleitt notaðar sem mælitæki. Aðferð þessi er valin þar sem hún er bæði ódýr og þægileg. Þátttakendur fengu allir sama spurningalistann sendan með tölvupósti sem auðveldaði þeim að svara könnuninni. Megindleg aðferðafræði er viðeigandi þegar verið er að skoða eitthvað sem hægt er að telja, vega eða mæla, en sú aðferð er stöðluð og getur sýnt fram á mynstur í gögnum. Upplýsingum er safnað saman á tölulegu formi á hlutlægan hátt og er notast við tölulegar aðferðir við framsetningu og túlkun gagna (Ragnheiður Harpa Arnardóttir, 2013).

Við val á rannsóknaraðferð var ákveðið að notast við lýsandi rannsókn (e. descriptive studies). Lýsandi rannsókn felur í sér að rannsakaðar eru breytur í úrtaki og lagðar fram tölfræðilegar niðurstöður. Rannsóknir þar sem upplýsingar eru fengnar með spurningakönnun frá einum hópi á sama tíma eru kallaðar þversniðsrannsóknir (e. cross-sectional). Kostir lýsandi rannsókna eru að með þeim má safna miklum upplýsingum til að hægt sé að gera yfirgripsmeiri rannsóknir í framhaldinu. Þó eru ákveðnir gallar við lýsandi rannsóknir, líkt og vöntun á dýpri skilningi á bak við einstök svör og upplifun þátttakenda. Þá geta spurningar verið of leiðandi, þannig að vanda verður orðalag spurninga (Ragnheiður Harpa Arnardóttir, 2013).

Þetta er mikilvægt að hafa í huga þegar lesið er í rannsóknarniðurstöðurnar. Einnig er bent á að ekki sé hægt að gefa sér að allir hafi sömu forsendur til að svara spurningunum eða að svarendur hafi allir sama skilning á efninu sem spurt er um (Bryman, 2008).

Megindleg aðferðafræði er talin heppileg þar sem hún er formlegt, hlutbundið og kerfisbundið ferli sem hentar vel til að lýsa breytum og tengslum á milli þeirra (Þorlákur Karlsson, 2003).

Þegar rannsakendur byrja að rannsaka viðfangsefni sitt er búið að ákveða fyrirfram hvað skuli rannsaka. Ávallt þarf að huga að því að fá marktækar niðurstöður úr rannsóknninni og því þarf að skoða réttmæti og áreiðanleika. Með réttmæti er átt við hvort túlkun niðurstaðna sé viðeigandi, hvort verið sé að draga réttar ályktanir, og með áreiðanleika er átt við hvort hægt sé að endurtaka rannsóknina og fá svipaðar niðurstöður. Með áreiðanleika er stöðugleiki mældur og ef rannsóknin yrði endurtekin væri hægt að sjá hvort hún skilaði álíka niðurstöðu. Ein leið við öflun megindlegra gagna eru staðlaðir spurningalistar og var einn slíkur notaður í þessari rannsókn (Sigurlína Davíðsdóttir, 2003). Kostir spurningalistakannana eru hins vegar að þær eru tiltölulega einföld leið til gagnaöflunar; ekki þarf að ná til fólks á tilteknum tíma, engar skekkjur verða vegna áhrifa spyrla og svarendur hafa betra næði til að svara. (Churchill, 2002). Spurningalistinn árið 2016 var byggður á listanum frá árinu 2012, sem innihélt 39 spurningar og er því samanburðarhæfur. Allar spurningar voru lokaðar (e. closed-ended). Fjöldi svarmöguleika í hverri spurningu var frá einum (t.d. að skrá aldur sinn), þremur (já/nei/veit ekki) og upp í 6 svarmöguleika. Í nokkrum spurningum var heimilt að merkja við fleiri en eitt svar.

4.1 Þátttaka og framkvæmd

Markhópur í þessari rannsókn voru þær einingar er falla undir lagalegu skilgreininguna „eining tengd almannahagsmunum“, sbr. lög um endurskoðendur. Spurningalistinn var saminn með það að leiðarljósi að draga fram í dagsljósið samsetningu og stjórnhætti endurskoðunarnefnda. Ennfremur var tekið tillit til þeirra lagaákvæða er gilda um endurskoðunarnefndir, en hlutverki endurskoðunarnefnda er lýst í 108. gr. laga um ársreikninga.

Framkvæmdaraðferð var valin með það fyrir augum að ná til sem flestra þessara nefndarmanna. Aðstoð fékkst frá FME og Kauphöllinni varðandi fjölda þeirra einninga sem skilgreindar eru sem einingar tengdar almannahagsmunum skv. lögum um endurskoðendur. Einingar hafa mismunandi rekstrarform, t.d. hlutafélög, sveitarfélög, stofnanir og lífeyrissjóðir. Engin skráning er til um nefndarmenn endurskoðunarnefnda líkt og stjórnarmenn félaga, stofnana og sjóða. Gagnsæi gagnvart endurskoðunarnefndum einninga er í algjöru lágmarki. En að samsetning endurskoðunarnefndar sé ekki gerð opinber með aðgengilegum hætti er í raun þversögn við ætlaðan tilgang tilskipunar Evrópuþingsins og Evrópuráðsins (Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council [EU], 2006).

Í könnuninni 2012 var haft samband við 100 einingar tengdar almannahagsmunum. Af þeim svöruðu 62 einingar varðandi netföng nefndarmanna. Með þessu móti varð þýðið í könnuninni 115 einstök tölvupóstföng hjá nefndarmönnum endurskoðunarnefnda. Alls svöruðu 44 nefndarmenn könnuninni eða 38,2% þeirra sem gátu tekið þátt í henni.

Árið 2016 var haft samband við 133 einingar. Af þeim svöruðu 77 einingar fyrirspurnum og þar af reyndust 47 einingar vera með endurskoðunarnefnd, en 30 svöruðu því til að engin endurskoðunarnefnd væri starfandi. Með þessu móti varð þýðið 126 einstök tölvupóstföng hjá nefndarmönnum endurskoðunarnefnda. Svör fengust frá 69 þátttakendum sem gerir um 55% svarhlutfall. Eins og fyrr segir fengust ekki svör frá öllum einingum í þýðinu og því er ekki hægt að fullyrða um endanlegan fjölda endurskoðunarnefnda. Það er mögulegt að sumar einingarnar sem voru með starfsemi 2012 hafi ekki verið það 2016 og eins öfugt. Sömuleiðis hafa sumar þeirra ekki fallið undir skilgreiningu laganna í annarri könnuninni en gert það í hinni.

4.2 Tilgátur

Niðurstaða umræðu um rannsóknir erlendis á stjórnarháttum og endurskoðunarnefndum bendir til þess að endurskoðunarnefndir séu mjög mikilvægar til þess að tryggja góða stjórnarhætti út frá umboðskenningunni. Endurskoðunarnefndir eiga að auka verka-

skiptingu stjórna og leggja áherslu á reikningsskil, endurskoðun, áhættustjórnun og innra eftirlit. Endurskoðunarnefndir eiga að tryggja gæði þessara þátta, sérstaklega gæði reikningsskila. Markvirkni endurskoðunarnefnda er hins vegar háð nokkrum þáttum eins og samsetningu nefndar, auðlindum og aðgengi, valdboði og áherslu á áreiðanleika. Mikilvægustu þættir varðandi samsetningu nefndar eru óhæði og sjálfstæði nefndarmanna, sérfræðiþekking og fjölbreytni nefndarmanna.

Engar rannsóknir hafa verið gerðar á endurskoðunarnefndum á Íslandi sem miða að því að skoða þætti eins og samsetningu nefnda með tilliti til markvirkni endurskoðunarnefnda. Þar af leiðandi eru eftirfarandi tilgátur settar fram til þess að meta hversu líklegt er að endurskoðunarnefndir íslenskra fyrirtækja séu markvirkar. Tilgáturnar miða allar að því að skoða samsetningu endurskoðunarnefnda á Íslandi með tilliti til markvirkni endurskoðunarnefnda.

Tilgáta 1: Samsetning endurskoðunarnefndar byggir á fjölbreytni

Til að meta fjölbreytileika eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Fjöldi nefndarmanna, aðalstarf nefndarmanns, kynjaskipting og aldursskipting.

Fjöldi nefndarmanna skiptir máli varðandi fjölbreytni. Samkvæmt lögum um ársreikninga verður endurskoðunarnefnd að telja þrjá nefndarmenn að lágmarki. Því fleiri sem skipaðir eru í nefndir því meiri möguleikar eru á fjölbreytni.

Fjölbreytni getur einnig endurspeglast í mismunandi stöðu og störfum vegna þess að viðkomandi eru að takast á við mismunandi viðfangsefni í daglegum störfum sínum.

Ein algengasta breytan til þess að meta fjölbreytni er kynjaskipting. Með breytingu á lögum um hlutafélög frá 2010 var sett inn ákvæði er gætir að kynjaskiptingu stjórnar. Var það m.a. gert til að auka fjölbreytni.

Aldursdreifing hefur áhrif á fjölbreytni. Því meiri sem aldursdreifing er, því meiri líkur eru á fjölbreytni.

Tilgáta 2: Nefndarmenn hafa viðeigandi sérfræðiþekkingu

Til að meta sérfræðiþekkingu eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Framlag til sérþekkingar, menntun og fjöldi nefnda sem nefndarmaður situr í.

Verkefni endurskoðunarnefnda krefjast sérfræðiþekkingar á afmörkuðu sviði. Sú sérþekking sem oftast er vitnað til er á sviði fjármála, reikningsskila og endurskoðunar. Einnig er lögð áhersla á sérþekkingu er varðar starfsemi einingarinnar.

Formleg menntun er ein af algengustu breytum til þess að meta sérfræðiþekkingu.

Fjöldi nefnda sem nefndarmaður situr í skapar reynslu og þekkingu fyrir viðkomandi. Þeir sem sitja í mörgum nefndum eru líklegri að búa yfir meiri þekkingu og fleiri aðferðum en þeir sem sitja í einni nefnd.

Tilgáta 3: Meirihluti nefndarmanna er óháður einingunni

Til að meta óhæði og sjálfstæði eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Tenging við einingu, ástæða tilnefningar og sjálfsmat á óhæði.

Ef nefndarmenn eru starfsmenn eða stjórnendur einingarinnar geta þeir ekki talist vera óháðir, sbr. lög um ársreikninga.

Ástæða tilnefningar getur gefið til kynna um óhæði viðkomandi. Fer það eftir tengslum við hluthafa og/eða stjórnendur.

Sjálfsmat á óhæði er upplifun viðkomandi nefndarmanns með tilliti til laga um ársreikninga.

5 Niðurstöður

Samsetning endurskoðunarnefnda er mikilvægur þáttur til þess að stuðla að markvirkni þeirra. Í þessari grein er lögð áhersla á að skoða þrjá þætti sem eru mikilvægir hvað varðar samsetningu endurskoðunarnefnda: Fjölbreytni, sérfræðiþekkingu og óhæði.

5.1 Fjölbreytni

Tilgáta 1 varðandi samsetningu endurskoðunarnefnda fjallar um fjölbreytni í samsetningu endurskoðunarnefnda á Íslandi – *Tilgáta 1: Samsetning endurskoðunarnefndar byggir á fjölbreytni.* Til þess að meta hana eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Fjöldi nefndarmanna, aðalstarf nefndarmanns, kynjaskipting og aldursskipting.

Samkvæmt lögum skal stjórn félags skipa hið minnsta þrjá aðalmenn í endurskoðunarnefnd. Rannsóknin bendir til þess að í langflestum tilvikum, 89% árið 2012 og 84% árið 2016, séu endurskoðunarnefndir skipaðar þremur einstaklingum. Ein af hverjum tíu er skipuð fjórum nefndarmönnum. Það er mikilvægt að hafa í huga að áherslan á þrjá nefndarmenn er lágmarksákvæði samkvæmt lögum og leiðbeiningum. Stjórn metur flækjustig rekstrar og þörf fyrir fjölda nefndarmanna. Einingar tengdar almannahagsmunum eru samfélagslega mikilvægar, svo sem félög skráð á verðbréfamarkað, fjármálafyrirtæki og lífeyrissjóðir.

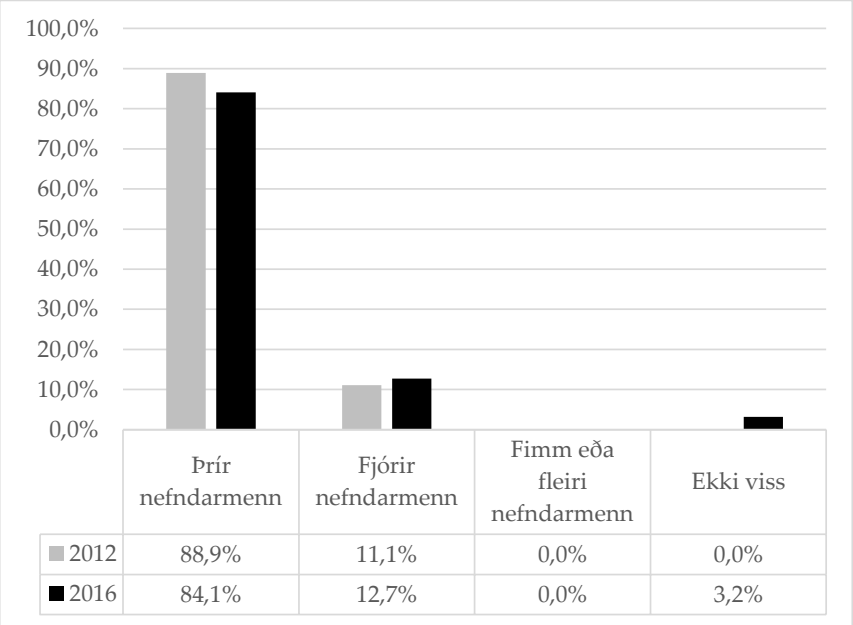

Mynd 1. Fjöldi nefndarmanna í endurskoðunarnefndunum

Fjöldi nefndarmanna hefur áhrif á tækifæri til þess að auka fjölbreytni í nefndum. Þegar nefndarmenn eru aðeins þrír eru takmarkaðir möguleikar á að skapa þá fjölbreytni sem er líkleg til þess að auka markvirkni nefnda (Carter o.fl., 2003; Erhardt o.fl., 2003).

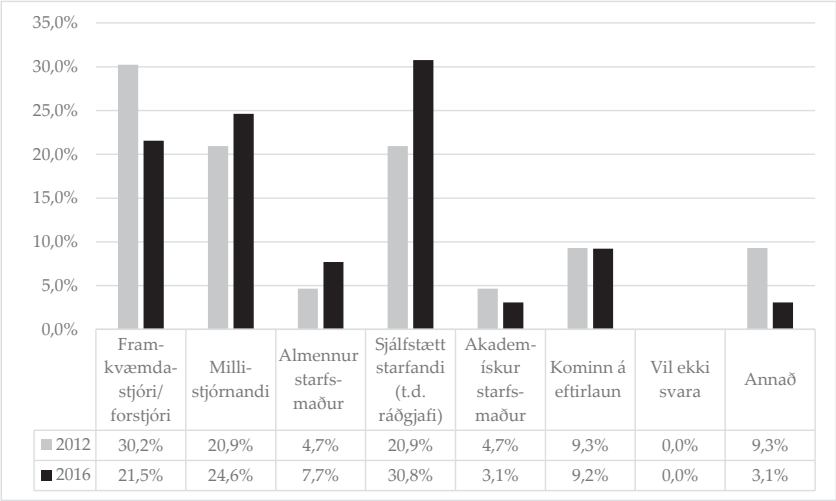

Mynd 2. Aðalstarf nefndarmanna

Spurt var um hvað lýsir starfi svarenda best. Árið 2012 voru flestir svarendur, eða um 30%, framkvæmdastjórar eða forstjórar. Sú lýsing á starfi er áfram algeng þar sem um 22% lýstu starfi sínu þannig árið 2016. Engu að síður má sjá að um þriðjungi færri nefndarmenn endurskoðunarnefnda eru framkvæmdastjórar eða forstjórar en áður. Á sama tíma hefur nefndarmönnum sem lýsa sér sem sjálfstætt starfandi fjölgað úr 21% árið 2012 í 31% árið 2016. Hugsanlega getur það verið lýsing á aukinni þörf fyrir sérfræðiþekkingu á fjármálum og óhæði. Auknar kröfur sem gerðar hafa verið til endurskoðunarnefnda geta þýtt að framkvæmdastjórar og forstjórar telja sig ekki hafa jafnmikinn tíma og áður eða nauðsynlega þekkingu til að sitja í endurskoðunarnefnd.

Þeir sem lýsa starfi sínu sem millistjórnendum voru 21% árið 2012 og 25% árið 2016 og þeir sem lýstu sér sem almennum starfsmanni voru 4,65% árið 2012 og 8% árið 2016. Þá voru 5% akademískir starfsmenn árið 2012 en 3,08% árið 2016. Það vekur athygli hve akademískir starfsmenn eru fámennir í endurskoðunarnefndum þar sem þeir væru líklegir til þess að vera óháðir og myndu teljast sérfræðingar á sínum sviðum. Um 9% nefndarmanna voru komnir á eftirlaun bæði árin, 2012 og 2016.

Fjölbreytnin lýsir sér vel í því að ekkert eitt aðalstarf nefndarmanna er yfirgnæfandi meðal þeirra. Algengasta breytan til þess að skoða fjölbreytni í samsetningu á stjórnum og nefndum er kynjahlutfall. Kynjahlutfall þátttakenda er svöruðu könnununum tveimur er mjög nálægt því hlutfalli sem er í heildarþýði beggja kannananna.

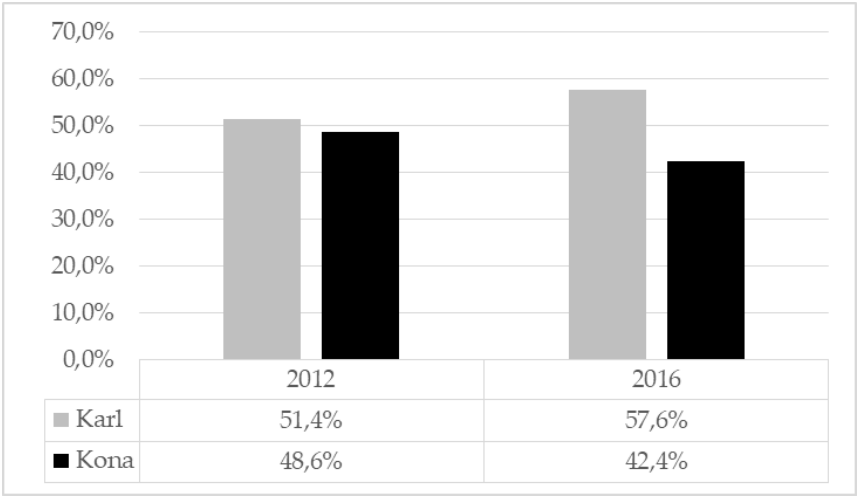

Mynd 3. Hlutfallsleg kynjaskipting nefndarmanna

Kynjahlutfallið hefur nokkuð breyst á milli rannsókna, þannig var mun jafnara kynjahlutfall 2012 en 2016. Karlar voru þá 51% og konur 49% af þeim sem svöruðu miðað við 58% og 42% árið 2016. Þar sem flestar endurskoðunarnefndir telja þrjá að jafnaði ættu kynjahlutföll að vera 1:2, sbr. lög um hlutafélög, eða 33%, en eru 42%. Þar af leiðandi er fjölbreytni í endurskoðunarnefndum á heildina litið meiri en sem nemur því lágmarki sem kveðið er á um í lögum gagnvart stjórnum.

Í rannsókn frá 2014, voru kannaðar 200 endurskoðunarnefndir með tilliti til kynjaskiptingar. Í 106 nefndum var engin kona. Í 70 nefndum var ein kona eða í 35% tilvika. Í 11,5% tilvika eða í 23 nefndum voru tvær konur. Í einni nefnd af þeim 200 sem skoðaðar voru sátu fleiri en tvær konur í sömu nefndinni (Wilson, 2014).

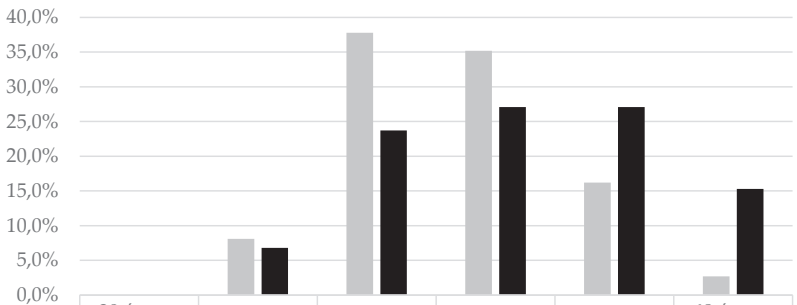

	30 ára og yngri	31-40 ára	41-50 ára	51-60 ára	61-67 ára	68 ára og eldri
2012	0,0%	8,1%	37,8%	35,2%	16,2%	2,7%
2016	0,0%	6,8%	23,7%	27,1%	27,1%	15,3%

Mynd 4. Hlutfallsleg aldursskipting nefndarmanna

Aldursskipting er einnig mælikvarði á fjölbreytni. Aldur nefndarmanna getur verið vísbending um þekkingu, skilning og reynslu. Aldur virðist vera að færast yfir nefndarfólk en 42% þess er yfir sextugu árið 2016 m.v. 19% árið 2012. Dreifingin er hins vegar bjöllulaga, sérstaklega árið 2016. Góð aldurdreifing er vísbending um fjölbreytni og allar kynslóðir eiga sína fulltrúa nema undir 30 ára. Ákveðin aldurstilfærsla á sér stað hjá nefndarmönnum þannig að þeim sem eru yfir sextugt hefur fjölgað hlutfallslega þegar á heildina er litið, voru 19% árið 2012 en 42% árið 2016.

Fjölbreytni í endurskoðunarnefndum á Íslandi verður að teljast góð miðað við þær breytur sem eru skoðaðar í því samhengi. Það takmarkar fjölbreytnina að í níu af hverjum tíu endurskoðunarnefndum eru aðeins þrír nefndarmenn, sem samræmist lágmarksviðmiðum laga. Engu að síður er kynjaskipting nokkuð jöfn og aldursdreifing talsverð. Nefndarmenn eru að þriðjungi sjálfstætt starfandi og að öðrum kosti framkvæmdastjórar eða millistjórnendur. Það gefur tilefni til að ætla að fjölbreytta þekkingu og reynslu sé að finna í endurskoðunarnefndum. Það vekur spurningar annars vegar um óhæði og hins vegar um sérþekkingu nefndarmanna.

Í rannsókn frá 2012 kemur fram að eftir því sem nefndarmenn eru eldri þá er síður að vænta þess að stjórnendahagnaður (e. earnings management) nái fram að ganga, miðað við yngri nefndarmenn (Baolei og Xian, 2012).

Tilgátu 1 – *Samsetning endurskoðunarnefndar byggir á fjölbreytni* er þar af leiðandi ekki hafnað í því samhengi sem hér er skoðað. Þó má gera athugasemd við það að stærstu og mikilvægustu einingar samfélagsins tilnefni lágmarksfjölda nefndarmanna í endurskoðunarnefndir.

5.2 Sérfræðiþekking

Tilgáta 2 varðandi samsetningu endurskoðunarnefnda fjallar um viðeigandi sérfræðiþekkingu í endurskoðunarnefndum á Íslandi – *Tilgáta 2: Nefndarmenn hafa viðeigandi sérfræðiþekkingu*. Til þess að meta sérfræðiþekkingu eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Framlag til sérþekkingar, menntun og fjöldi nefnda sem nefndarmaður situr í.

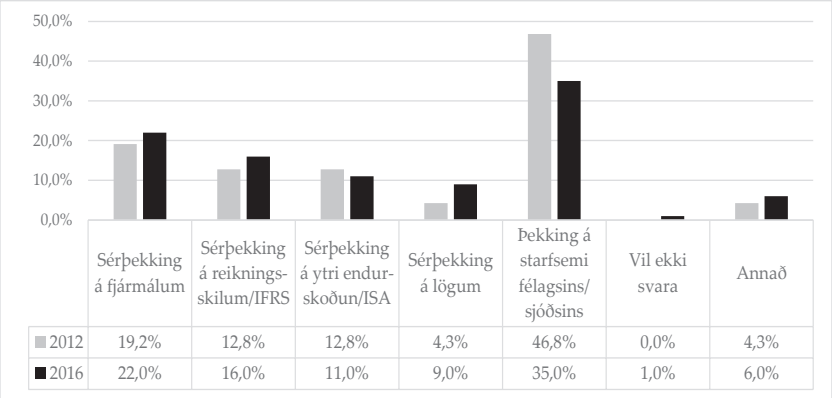

	Sérþekking á fjármálum	Sérþekking á reiknings-skilum/IFRS	Sérþekking á ytri endur-skoðun/ISA	Sérþekking á lögum	Þekking á starfsemi félagsins/ sjóðsins	Vil ekki svara	Annað
2012	19,2%	12,8%	12,8%	4,3%	46,8%	0,0%	4,3%
2016	22,0%	16,0%	11,0%	9,0%	35,0%	1,0%	6,0%

Mynd 5. Sérþekking nefndarmanna

Þegar nefndarmenn eru spurðir um þá sérþekkingu sem þeir hafa svara 19% árið 2012 og 22% árið 2016 að þeir hafi sérþekkingu á fjármálum. Ennfremur svara 13% árið 2012 og 16% árið 2016 að þeir hafi sérþekkingu á reikningsskilum og 13% árið 2012 og 11% árið 2016 að þeir hafi sérþekkingu á ytri endurskoðun. Áherslan hefur hins vegar verið á mikilvægi sérþekkingar í fjármálum í erlendum rannsóknum (Batwaah o.fl., 2013), þar sem lögð hefur verið áhersla á að verkefni endurskoðunarnefnda feli fyrst og fremst í sér þörf fyrir sérþekkingu á fjármálum (Bédard o.fl., 2004). Miðað við að einungis tveir af hverjum tíu sem starfa í endurskoðunarnefndum hér á landi hafi sérþekkingu á fjármálum getur það haft áhrif á markvirkni endurskoðunarnefnda.

Langflestir nefndarmenn endurskoðunarnefnda telja sérþekkingu sína fyrst og fremst vera fólgna í þekkingu á starfsemi félagsins, 47% árið 2012 og 35% árið 2016. Felur það í sér, í flestum tilvikum, að nefndarmenn hafi starfað fyrir félagið eða í nánum tengslum við það. Hugsanlega getur það haft áhrif á sjálfstæði endurskoðunarnefnda. Þekking á félaginu getur hins vegar verið nauðsynleg til þess að geta greint innri og ytri áhættu sem fyrirtækið stendur frammi fyrir (Bédard o.fl., 2010). Hið sama má segja um lögfræðiþekkingu í greiningu á ytri áhættu, en 4% svöruðu því árið 2012 og 9% árið 2016. Sérþekking á félaginu minnkar talsvert á milli áranna 2012 og 2016, um 12 prósentustig. Það getur bent til þess að sérfræðiþekking á fyrirtækinu sé ekki eins mikilvæg og áður eða að það hafi áhrif á óhæði og sjálfstæði endurskoðunarnefnda.

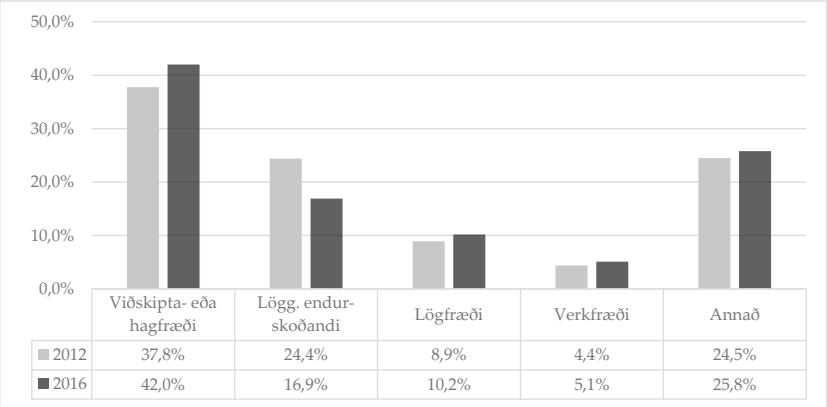

	Viðskipta- eða hagfræði	Lögg. endur-skoðandi	Lögfræði	Verkfræði	Annað
2012	37,8%	24,4%	8,9%	4,4%	24,5%
2016	42,0%	16,9%	10,2%	5,1%	25,8%

Mynd 6. Hlutfallsleg skipting menntunar nefndarmanna

Formleg háskólamenntun er annar mælikvarði á þekkingu til að geta tekið sæti í endurskoðunarnefnd. Hér á landi er menntun meirihluta þeirra sem sitja í endurskoðunarnefndum bundin við að hafa útskrifast úr greinum eins og viðskipta-, lög- og verkfræði, en fjórðungur nefndarmanna hefur aðra menntun. Nefndarmenn með menntun á sviði viðskipta, hagfræði og endurskoðunar eru um 60% í báðum könnunum.

Norðmennirnir Böhren og Ström (2010) könnuðu áhrifin á rekstrarárangur og voru margar skýringabreytur notaðar til þess að meta þetta, s.s. eigendasamsetning, þ.e. stjórnendur og utanaðkomandi stjórnarmenn, og stjórnarsamsetning, þ.e. fjöldi stjórnarmanna. Telja þeir að jákvæð tengsl séu milli árangurs og þess að stjórnarmenn sitji í mörgum stjórnum. Gott tengslanet stjórnarmanna sýni jákvæða fylgni við stjórnhætti þar sem tengsl stjórnarmanna sem sitja í mörgum stjórnum veiti þeim auknar upplýsingar. Þetta geti réttlætt samþjöppun, þ.e. að sömu einstaklingar sitji í mörgum stjórnum.

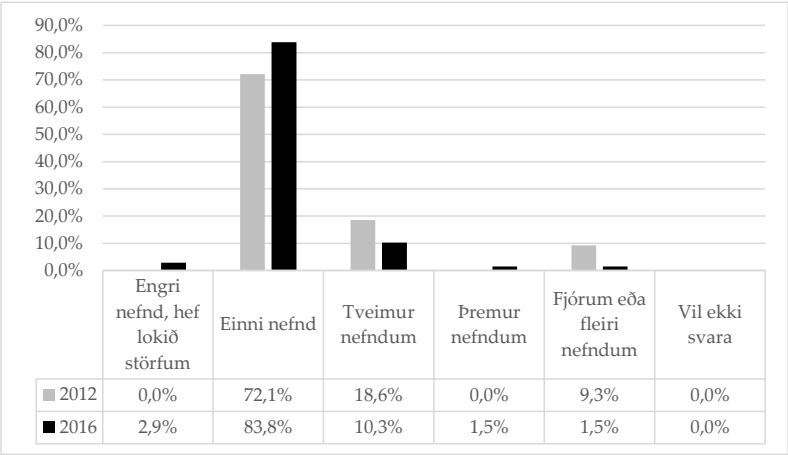

	Engri nefnd, hef lokið störfum	Einni nefnd	Tveimur nefndum	Þremur nefndum	Fjórum eða fleiri nefndum	Vil ekki svara
2012	0,0%	72,1%	18,6%	0,0%	9,3%	0,0%
2016	2,9%	83,8%	10,3%	1,5%	1,5%	0,0%

Mynd 7. Hvað ertu í mörgum endurskoðunarnefndum í dag sem aðalmaður?

Líklegt er að yfirfærsla þekkingar aukist með því að nefndarmenn sitji í fleiri en einni endurskoðunarnefnd. Þá er hægt að taka mið að því hvernig aðferðafræði er háttað í einni nefnd til að bera saman við aðferðafræði í annarri nefnd, þ.e. þeir geta sótt í brunn annarra nefnda (Pfeffer og Salancik, 1987). Það er einnig líklegt til þess að auka sjálfstraust nefndarmanna ef þeir sitja í fleiri en einni nefnd þar sem þeir geta þá stuðst við reynslu frá fleiri en einni nefnd. Á móti kemur hættan á að fáeinir einstaklingar einoki setu í endurskoðunarefndum félaga og dragi úr nýliðun og fjölbreytni.

Hins vegar takmarkar það yfirfærslu þekkingar og sjálfstæði að ekki fleiri nefndarmenn (einn af tíu) sitji í fleiri en einni endurskoðunarnefnd. Það er möguleiki á því að nefndarmaður hafi setið í annari nefnd og þannig flutt þekkingu og reynslu á milli nefnda. Sérfræðiþekking er að verða jafnari meðal nefndarmanna 2016 en hún var 2012, en þá var rúmlega helmingur þeirra sem svaraði með sérþekkingu á starfsemi félagsins. Þetta hlutfall var komið niður í 35,4% árið 2016. Samhliða þessu jókst hlutfall nefndarmanna með aðra sérfræðiþekkingu frá 2012 til 2016. Undantekningin er ytri endurskoðun og kemur það heim og saman við það að löggiltum endurskoðendum hefur fækkað sem nefndarmönnum. Hvað varðar formlega menntun þá hefur hún ekki breyst mikið á milli áranna 2012 og 2016. Undantekningin er sú að færri löggiltir endurskoðendur sitja í nefndum og þeir sem koma í staðinn hafa viðskipta- og hagfræðimenntun. Hvað varðar fjölbreytni sem tekur tillit til setu í fleiri en einni nefnd samtímis þá hefur hún minnkað. Um 84% nefndarmanna sátu í einni nefnd árið 2016 en þetta hlutfall var 72% árið 2012. Þar af leiðandi sátu fleiri árið 2012 í tveimur eða fleiri nefndum en nefndarmenn gerðu árið 2016. Möguleg skýring hér gæti verið að starfið sé orðið tímafrekara og þess vegna sjái færri sér mögulegt að sitja í fleiri en einni nefnd.

Tilgátu 2 – *Nefndarmenn hafa viðeigandi sérfræðiþekkingu* – getur þar af leiðandi ekki verið hafnað. En ef skilgreingin á viðeigandi sérfræðiþekkingu væri einungis bundin við þau

verkefni endurskoðunarnefnda sem fram koma í lögum um ársreikninga og eru aðallega á sviði reikningsskila og endurskoðunar, þá ljóst að um 26% nefndarmanna hafa sérfræðiþekkingu á þessu sviði. Á þeirri einu forsendu væri hægt að hafna tilgátunni. Til viðbótar eru um 22% með sérfræðiþekkingu í fjármálum.

5.3 Óhæði

Tilgáta 3 varðandi samsetningu endurskoðunarnefnda fjallar um óhæði nefndarmanna í endurskoðunarnefndum á Íslandi – *Tilgáta 3: Meirihluti nefndarmanna er óháður einingunni.* Til þess að meta óhæði eru eftirfarandi þættir skoðaðir: Tenging við einingu, ástæða tilnefningar og sjálfsmat á óhæði.

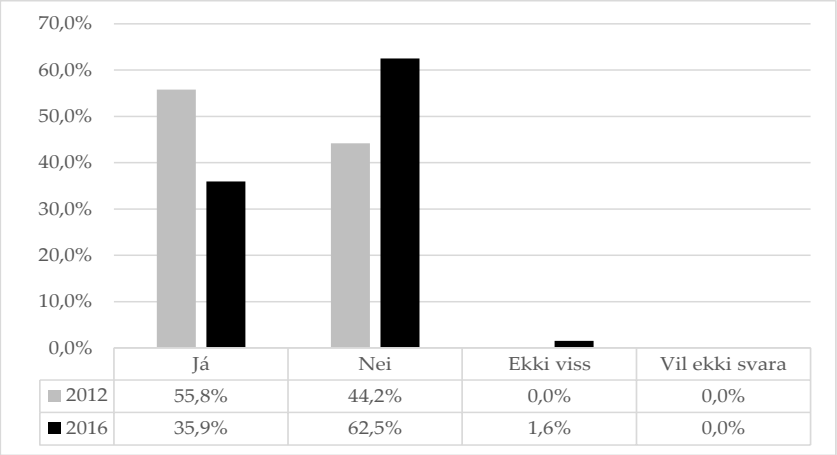

Mynd 8. Ert þú starfsmaður eða stjórnarmaður hjá félagi/sjóði innan sömu samstæðu og félagið/sjóðurinn sem þú ert nefndarmaður í?

Óhæði nefndarmanna snýst um að þeir starfi ekki hjá sömu einingu og þeir eru í endurskoðunarefnd fyrir. Í Cadbury skýrslunni (1992) var orðið „non-executive“ notað um stjórnir en þar var átt við að þá væru stjórnarmenn ekki starfsmenn félagsins. Það var fyrsta stig umræðu um óhæði. Í lögum um ársreikninga er fjallað um að meirihluti nefndarmanna skuli vera óháður einingunni. Niðurstaðan bendir til að um 36% segi að þeir séu starfsmenn eða stjórnarmenn hjá sömu samstæðu og 63% ekki. Hefur hlutfallið breyst nokkuð frá því sem var árið 2012 þar sem 56% sögðu að þeir væru starfsmenn eða stjórnarmenn á sama tíma og 44% sögðu svo ekki vera. Færri stjórnarmenn eða starfsmenn eru tilnefndir í endurskoðunarnefnir árið 2016 en gert var 2012. Það bendir til þess að óhæði vegi þyngra í vali á nefndarmönnum en áður var.

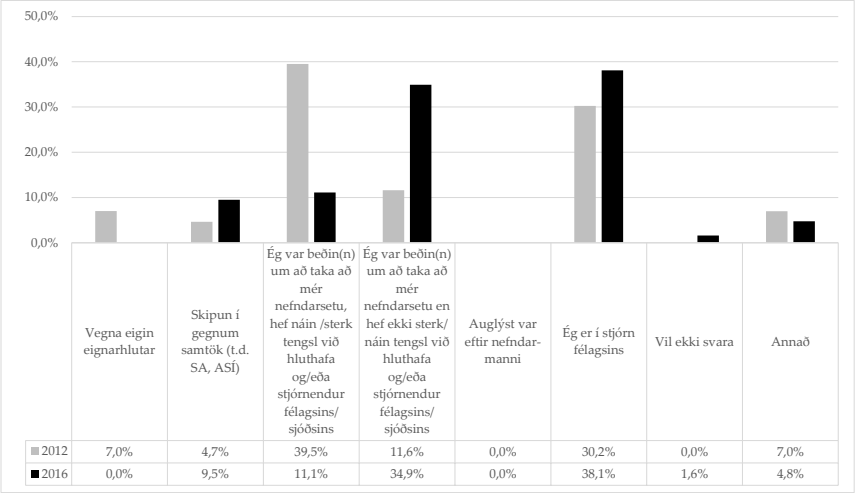

	Vegna eigin eignarhlutar	Skipun í gegnum samtök (t.d. SA, ASÍ)	Ég var beðin(n) um að taka að mér nefndarsetu, hef náin /sterk tengsl við hluthafa og/eða stjórnendur félagsins/ sjóðsins	Ég var beðin(n) um að taka að mér nefndarsetu en hef ekki sterk/ náin tengsl við hluthafa og/eða stjórnendur félagsins/ sjóðsins	Auglýst var eftir nefndar-manni	Ég er í stjórn félagsins	Vil ekki svara	Annað
2012	7,0%	4,7%	39,5%	11,6%	0,0%	30,2%	0,0%	7,0%
2016	0,0%	9,5%	11,1%	34,9%	0,0%	38,1%	1,6%	4,8%

Mynd 9. Hvert eftirtalinna atriða lýsir best ástæðu þess að þú varst tilnefnd(ur) í nefnd félagsins/sjóðsins?

Athygli vekur hin mikla breyting á forsendum þess af hverju viðkomandi hafi verið beðin(n) um að taka sæti í endurskoðunarnefnd á milli áranna 2012 og 2016. Árið 2012 svöruðu 40% að þeir hefðu verið beðnir um að taka að sér nefndarsetu þar sem þeir hefðu náin eða sterk tengsl við hluthafa eða stjórnendur, en um 11% svöruðu með slíkum hætti árið 2016. Þannig er breytingin á milli ára fólgin í því að í auknum mæli er verið að leita eftir óháðum aðilum í endurskoðunarnefnd. Aðferðafræði ráðningar virðist hins vegar ekki hafa breyst þar sem sami fjöldi var beðinn um að taka sæti í endurskoðunarnefnd í staðinn fyrir að auglýst væri eftir nefndarmönnum. Um þriðjungur nefndarmanna eru stjórnarmenn, þ.e. 30% árið 2012 og 38% árið 2016. Stjórnarmenn eru í auknum mæli farnir að sitja í endurskoðunarnefndum. Þá voru um tíu prósent annað hvort skipaðir af samtökum eða voru hluthafar.

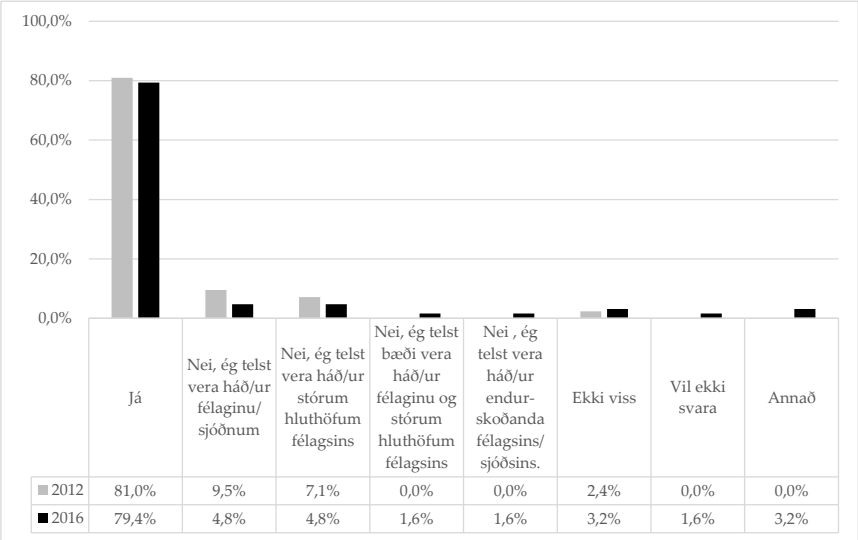

	Já	Nei, ég telst vera háð/ur félaginu/ sjóðnum	Nei, ég telst vera háð/ur stórum hluthöfum félagsins	Nei, ég telst bæði vera háð/ur félaginu og stórum hluthöfum félagsins	Nei , ég telst vera háð/ur endur-skoðanda félagsins/ sjóðsins.	Ekki viss	Vil ekki svara	Annað
2012	81,0%	9,5%	7,1%	0,0%	0,0%	2,4%	0,0%	0,0%
2016	79,4%	4,8%	4,8%	1,6%	1,6%	3,2%	1,6%	3,2%

Mynd 10. Ert þú óháður nefndarmaður í skilningi laganna um ársreikninga nr. 3/ 2006, 108. gr. a. ,,Óháður einingunni", óháður endurskoðanda/endurskoðendum félagsins/sjóðsins eða félaginu/sjóðnum?

Samkvæmt niðurstöðum rannsóknarinnar segja um 80% þeirra sem eru í endurskoðunarnefndum að þeir séu óháðir nefndarmenn í skilningi laganna (lög um ársreikninga nr. 3/ 2006, 108. gr. a. ,,Óháður einingunni"), þ.e. óháður endurskoðanda, endurskoðendum

félagsins/sjóðsins eða félaginu/sjóðnum. Niðurstaðan er hin sama hvort sem rannsóknin árið 2012 er skoðuð eða árið 2016, þó svo að miklar breytingar yrðu á forsendum þess að nefndarmenn voru beðnir að taka sæti. Flestir þeirra sem voru ekki óháðir árið 2012 voru annað hvort háðir félaginu/sjóðnum (9,5%) eða háðir stórum hluthöfum félagsins (7,1%). Enginn taldi sig vera háðan endurskoðendum félagsins. Einnig kemur í ljós að 8% svarenda voru ekki viss, vildu ekki svara eða nefndu eitthvað annað vegna spurningar um óhæði.

Þessar niðurstöður benda til þess að flestar endurskoðunarnefndir séu með meirihluta nefndarmanna sem teljast óháðir. Það eykur líkur á að endurskoðunarnefndir geti verið markvirkar (Bédard o.fl., 2004; Ghosh o.fl., 2010). Erfitt er að meta af hverju óvissa ríkir um hvort nefndarmenn telja sig vera óháða, en það vekur spurningar um hversu meðvitaðir nefndarmenn eru um mikilvægi þess að endurskoðunarnefndir séu óháðar. Athygli vekur að mun fleiri eða um 80% telja sig vera óháða einingunni, en jafnframt sögðu 34% árið 2016 og 56% árið 2012 að þeir væru starfsmenn eða stjórnarmenn fyrir sömu samstæðu. Það bendir til að nefndarmenn hafi ekki sömu skilgreininguna á því hvað er að vera óháður.

Tilgátu 3 – *Meirihluti nefndarmanna er óháður einingunni* er þar af leiðandi hafnað í því samhengi sem hér er skoðað. Þar sem um 85% eininga hafa lágmarksfjölda nefndarmanna eða þrjá, þá þarf meirihluti að vera 67%, þ.e. 2/3, en ekki 50%.

5.4 Samantekt

Niðurstaðan úr þessari rannsókn er að tveimur af þremur tilgátum sem tengjast samsetningu endurskoðunarnefnda verður ekki hafnað. Einni – spurningu um óhæði – er hafnað út frá misræmi í svörum nefndarmanna.

> Tilgátu 1 – *Samsetning endurskoðunarnefndar byggir á fjölbreytni* – er ekki hafnað í því samhengi sem hér er skoðað.
>
> Tilgátu 2 – *Nefndarmenn hafa viðeigandi sérfræðiþekkingu* – er ekki hafnað í því samhengi sem hér er skoðað.
>
> Tilgátu 3 – *Meirihluti nefndarmanna er óháður einingunni* – er hafnað í því samhengi sem hér er skoðað.

Tveir af þremur þáttum sem hafa með samsetningu endurskoðunarnefnda að gera með tilliti til markvirkni endurskoðunarnefnda benda til þess að markvirkni endurskoðunarnefnda á Íslandi geti verið meiri en ella vegna þess hvernig nefndir eru samsettar. Þar af leiðandi geta endurskoðunarnefndir verið betur í stakk búnar til þess að sinna eftirlitshlutverki sínu samkvæmt umboðskenningunni.

6 Umræða

Þessi grein er sú fyrsta þar sem íslenskar endurskoðunarnefndir eru kannaðar með hliðsjón af góðum stjórnarháttum út frá umboðskenningunni. Lögð er áhersla á stjórnarhætti með hliðsjón af umboðskenningunni, sem er sú kenning sem hefur verið notuð hvað mest til þess að fjalla um stjórnarhætti (Zahra og Pearce, 1992; Finkelstein og Hambrick, 1996; Pettigrew og McNulty, 1998). Endurskoðunarnefndir eru leið til þess að efla eftirlitshlutverk stjórna samkvæmt umboðskenningunni og leið til þess að efla góða stjórnarhætti og til þess að auka markvirkni og skilvirkni eftirlits með stjórnendum fyrirtækja.

Þar sem endurskoðunarnefndir hafa lítið verið rannsakaðar í samhengi við góða stjórnarhætti á Íslandi er mikilvægt að fá mynd af stöðunni hér og skapa jafnframt grundvöll fyrir frekari rannsóknir á endurskoðunarnefndum og góðum stjórnarháttum hér á landi.

Engar rannsóknir hafa verið gerðar á endurskoðunarnefndum á Íslandi sem miða að því að skoða þætti eins og samsetningu nefnda með tilliti til markvirkni endurskoðunarnefnda. Þar af leiðandi voru þrjár tilgátur settar fram til þess að meta hversu líklegt er að

endurskoðunarnefndir íslenskra fyrirtækja séu markvirkar. Tilgáturnar miða allar að því að skoða samsetningu endurskoðunarnefnda á Íslandi með tilliti til markvirkni þeirra.

Rannsóknin bendir til þess að fjölbreytni í samsetningu endurskoðunarnefnda á Íslandi sé viðundandi þegar kemur að aldursdreifingu, kynjaskiptingu og starfstitlum. Ennfremur er samsetning endurskoðunarnefnda viðunandi þegar kemur að því að skoða sérfræðiþekkingu nefndarmanna. Hins vegar er misræmi í niðurstöðum rannsóknarinnar þegar kemur að því að meta óhæði nefndarmanna. Engu að síður má álykta að samsetning endurskoðunarnefnda á Íslandi stuðli að markvirkara starfi þeirra. Þetta er grundvallaratriði í að skipuleggja og byggja upp starf endurskoðunarnefnda í eftirlitskerfi góðra stjórnarhátta út frá umboðskenningunni.

Nauðsynlegt er að rannsaka betur í framhaldinu hvernig aðrir þættir eins og auðlindir, aðgengi, valdboð og áhersla á áreiðanleika hafa áhrif á markvirkni endurskoðunarnefnda og þróa þar með heildstætt módel (DeZoort o.fl., 2002a).

Þessi samanburðarrannsókn miðast við að gefa mynd af stöðu endurskoðunarnefnda á Íslandi með lýsandi hætti til þess að skapa ákveðinn upphafspunkt fyrir frekari rannsóknir á skilvirkni og markvirkni endurskoðunarnefnda. Rannsókn þessi takmarkast af viðhorfi einstakra nefndarmanna og upplifun þeirra. Frekari rannsókna á endurskoðunarnefndum er því þörf til þess að geta metið betur þætti eins og skipulag, stjórnarhætti, ferla, hlutverk og nefndarmenn og árangur þeirra í samhengi góðra stjórnarhátta. Rannsóknir sem þessar hafa verið mjög fáar hér á landi og er þessari grein ætlað að auka þekkingu og skilning á endurskoðunarnefndum í víðum skilningi. Áhugavert væri að kanna viðhorf og upplifun ytri endurskoðenda m.a. á skipan og starfsháttum nefndanna m.t.t. góðra stjórnarhátta. Vegna þess að endurskoðunarnefndir eru lögskipaðar þá væri rannsókn á samskiptum sem og upplifun ytri endurskoðenda gagnvart endurskoðunarnefndum mjög áhugavert viðfangsefni, svo sem með tillit til gæða endurskoðunar.

Niðurstaða umræðu um rannsóknir erlendis á stjórnarháttum og endurskoðunarnefndum bendir til þess að endurskoðunarnefndir séu mjög mikilvægar til þess að tryggja góða stjórnarhætti út frá umboðskenningunni. Endurskoðunarnefndir eiga að auka verkaskiptingu stjórna og leggja áherslu á reikningsskil, endurskoðun, áhættustjórnun og innra eftirlit. Endurskoðunarnefndir eiga að tryggja gæði þessara þátta, sérstaklega gæði reikningsskila. Markvirkni endurskoðunarnefnda er hins vegar háð nokkrum þáttum eins og samsetningu nefndar, auðlindum og aðgengi, valdboði og áherslu á áreiðanleika. Mikilvægustu þættir varðandi samsetningu nefndar eru: Óhæði nefndarmanna, sérfræðiþekking og fjölbreytni nefndarmanna.

Heimildir

Ahrens, T., Filatotchev, I. og Thomsen, S. (2011). The research frontier in corporate governance. *Journal of Management and Governance*, *15*(3), 311-325.

Akerlof, G. (1970). The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, *84*(3), 488-500.

Andersen, A. (1998). *Global best practice for audit committees*. Chicago, IL: Arthur Andersen.

Arrow, K. J. (1962). Economic Welfare and the Allocations of Resources for Invention. *The Rate and Direction of Inventive Activity* (bls. 609-626). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Balkin, D. B. og Gomez-Mejia, L. R. (1987). Toward a Contingency Theory of Remuneration Strategy. *Strategic Management Journal*, *8*(2), 169-182.

Baolei, Q. og Xian, G. z. (2012). The Impact Of Audit Committees Personal Characteristics On Earnings Management: Evidence From China. *Journal of Applied Business Research*, *26*(6), 1331-1344. doi. 10.19030/jabr.v28i6.7347

Batson, N. (2003). *Final report of Neal Batson, court-appointed examiner* (Chapter 11 case no. 01-16034). New York: United States Bankruptcy Court Southren district of New York.

Batwaah, S. R., Salleh, Z. og Ahmad, N. (2013). Whether Audit Committee Financial Expertise Is the Only Relevant Expertise: A Review of Audit Committee Expertise and Timeliness of Financial Reporting. *Issues in Social and Environmental Accounting*, *7*(2), 86-101.

Berle, A. A. og Means, G. G. (1932). *The Modern Corporation and Private Property.* New York: Macmillan.

Bédard, J. og Gendron, Y. (2010). Strengthening the financial reporting system: Can audit committees deliver? *International Journal of Auditing*, *14*(2), 174-210.
Bédard, J., Chtourou, S. M. og Courteau, L. (2004). The effect of audit committee expertise, independence, and activity on aggressive earnings management. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *23*(2), 13-35.
Birkett, B. S. (1986). The recent history of corp audit committees. *Accounting Historians Journal*, *13*(2), 109-124.
Boyd, B. (1990). Corporate linkages and organisational environment: a test of the resource dependence model. *Strategic Management Journal*, *11*(6), 419-430.
Blue Ribbon Committee on Improving the Effectiveness of Corporate Audit Committees (1999). *Report and recommendations of the Blue Ribbon Committee on Improving the effectiveness of corporate audit committees*. New York: New York Stock Exchange and National Association of Securities Dealers.
Breeden, R. C. (2003). *Restoring trust*. The United States District Court for the Southern District of New York.
Bryman, A. (2008). *Social Research Methods* (3. útg.). New York: Oxford University Press.
Burke, F. M. og Guy, D. M. (2001). *Audit committees: A guide for directors, management, and consultants*. New York: Aspen Law & Business.
Böhren, Ö. og Ström, R. Ö. (2010). Governance and politics: Regulating independence and diversity in the board room. *Journal of Business and Accounting*, 37, 1281-1308.
Cadbury, A. (1992). *The Financial Aspects of Corporate Governance*. London: Professional Publishing Ltd.
Carcello, J. V., Neal, T. L., Palmrose, Z.-V. og Scholz, S. (2011). CEO involvement in selecting board members, audit committee effectiveness, and restatements. *Contemporary Accounting Research*, *28*(2), 396-430.
Carter, D. A., Simkins, B. J. og Simpson, W. G. (2003). Corporate governance, board diversity and firm value. *Financial Review*, *38*(1), 33-53.
Churchill, G. A. (2002). *Marketing Research: Methodological foundations*. Fort Worth: Harcourt College Publishers.
Dalton, D. R., Daily, C. M., Johnson, J. L. og Ellstrand, A. E. (1999). Number of Directors and Financial performance: A Meta-analysis. *Academy of Management Journal*, *15*(3), 674-686.
DeZoort, F. T., Hermanson, D. R., Archambeault, D. S. og Reed, S. A. (2002a). Audit committee effectiveness: A synthesis of the empirical audit committee literature. *Journal of Accounting Literature*, 21, 38-75.
DeZoort, F. T., Hermanson, D. R. og Hustoun, R. W. (2002b). Audit Committees: How Good Are They? Journal of Corporate Accounting & Finance, *13*(4), 53-59.
Dulewicz, V., MacMillan, K. og Herbert, P. (1995). Appraising and developing the effectiveness of boards and their directors. *Journal of General Management*, *20*(3), 1-19.
Erhardt, N., Werbel, J. og Shrader, C. (2003). Board of director diversity and firm financial performance. *Corporate Governance: An International Review*, *11*(2), 102-111.
EU. (2006). Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council. Sótt 20. ágúst 2017 af https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02006L0043-20140616
EU. (2014). Directive 2014/56/EC of the European Parliament and of the Council. Sótt 12. ágúst 2017 af http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0056
Fama, E. F. (1980). Agency Problems and the Theory of the Firm. *Journal of Political Economy*, *88*(2), 288-307.
Fama, E. F. og Jensen, M. (1983). Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*, *26*(2), 301-325.
FEE. (2016). Federation of European Accountants, 1040 Brüssel, January 2016. Sótt 15. sept. 2017 af https://www.accountancyeurope.eu/publications/the-impact-of-the-audit-reform-on-audit-committees-in-europe/
Finkelstein, S. (1992). Power in top management teams: Dimensions, measurement and validation. *Academy of Management Journal*, *35*(3), 505-538.
Finkelstein, S. og Hambrick, D. (1996). *Strategic Leadership: Top Executives and Their Effects on Organisations*. St. Paul, MN: West publishing company.
Flesher, D. L., Previts, G. J. og Samson W. D. (2005). Auditing in the United States: A Historical Perspective. *Abacus*, *41*(1), 21-39.
Fried, V. H., Bruton, G. D. og Hisrich, R. D. (1998). Strategy and the Board of Directors in Venture Capital Backed Firms. *Journal of Business Venturing*, *13*(6), 493-503.
Gabrielsson, J. og Huse, M. (2004). Context, Behaviour, and Evolution. *International Studies of Management and Organizations*, *34*(2), 11-36.
Ghosh, A., Marra, A. og Moon, D. (2010). Corporate boards, audit committees, and earnings management: Pre- and post-SOX evidence. *Journal of Business Finance & Accounting*, *37*(9-10), 1145-1176.
Gomez-Mejia, L. R. og Wiseman, R. M. (2007). Does Agency Theory have Universal Relevance? A Reply to Lubatkin, Lane, Collin, and Very. *Journal of Organisational Behaviour*, *28*(1), 81-88.
Grant Thornton (1997). *The expanded role of the audit committee*. New York: Grant Thornton.
Hillman, A. J. og Dalziel, T. (2003). Boards of Directors and Firm Performance: Integrating Agency and Resource Dependence Perspective. *Academy of Management Review*, *28*(3), 383-396.
Jensen, M. C. og Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm, Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, *3*(4) , 305-360.
Kalbers, L. P. og Fogarty, T. J. (1993). Audit committee effectiveness: An empirical investigation of the contribution of power. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *12*(1), 24-49.
Keegan, M. og Degeorge, F. (1998). Audit committees – a study in European corporate governance. *Corporate*

Governance – An International Review, *6*(2), 116-119.
Kent, P., Routledge, J. og Stewart, J. (2010). Innate and discretionary accruals quality and corporate governance. *Accounting and Finance*, *50*(1), 171–195.
Kirkpatrick, G. (2009). The corporate governance lessons from the financial crisis. *Financial Market Trends OECD*, *2009*(1).
Klein, A. (2002). Economic determinants of audit committee independence. *The Accounting Review*, *77*(4), 435-452.
KPMG. (1999). *Shaping the audit committee agenda*. Montvale, NJ: KPMG.
Levitt, A. (1998). *The numbers game*. Ræða flutt á NYU Center for Law and Business, September 28 1998. Sótt af https://www.sec.gov/news/speech/speecharchive/1998/spch220.txt
Lin, J. W., Li, J. F. og Yang, J. S. (2006). The effect of audit committee performance on earnings quality. *Managerial Auditing Journal*, *21*(9), 921-933.
Lubatkin, M. (2007). One More Time: What is a Realistic Theory of Corporate Governance? *Journal of Organisational Behaviour*, *28*(1), 59-67.
Lynall, M. D., Golden, B. R. og Hillman, A. J. (2003). Board Composition from Adolescence to Maturity: A Multitheoretical View. *Academy of Management Review*, *28*(3), 416-431.
Lög um ársreikninga nr. 3/2006, með síðari breytingum.
Lög um hlutafélög nr. 13/2010, með síðari breytingum.
Mace, M. L. (1971). *Directors: Myth and reality*. Boston: Harvard Univertity Press.
McMullen, D. A. og Raghunandan, K. (1996). Enhancing audit committee effectiveness. *Journal of Accountancy*, *182*(2), 79-81.
Meyer, P. M. og Ziegenfuss, D. E. (2006). Audit committe pre-Enron efforts to increase the effectiveness of corporate governance. *Gorporate Governance*, *6*(1), 49-63.
Mustafa, S. og Youssef, N. B. (2010). Audit committee financial expertise and misappropriation of assets. *Managerial Auditing Journal*, *25*(3), 208-225.
NACD, National Association of Corporate Directors. (2000). *Report of the NACD Blue Ribbon Commission on Audit Committees: A practical guide.* Washington, DC: National Association of Corporate Directors.
Nicholson, G. J. og Kiel, G. C. (2004). A framework for diagnosing board effectiveness. *Corporate Governance: An International Review*, *12*(4), 442-460.
Pettigrew, A. M. og McNulty, T. (1998). Sources and Uses of Power in the Boardroom. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *7*(2), 197-214.
Pfeffer, J. og Salancik, G. R. (1978). *The external Control of Organizations: A Resource Dependence View*. New York: Harper & Row.
Pomeroy, B. og Thornton, D. B. (2008). Meta-analysis and the Accounting Literature: The Case of Audit Committee Independence and Financial Reporting Quality. *European Accounting Review*, *17*(2), 305-330.
PwC, PricewaterhouseCoopers. (1999). *Audit committees: Best practices for protecting shareholder interests*. New York: PwC.
Ragnheiður Harpa Arnardóttir. (2013). Megindlegar rannsóknir: Gerð rannsóknaráætlunar og yfirlit yfir helstu rannsóknarsnið. Í Sigríður Halldórsdóttir (ritstjóri), *Handbók í aðferðafræði rannsókna* (bls. 377–392). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
Rittenberg, L. E. og Nair, R. D. (1993). *Improving the effectiveness of audit committees*. Montvale, NJ: Institute of Management Accountants.
SEC. (1940). The Securities and Exchange Commission sem birt var í *Accounting Series Relese* í desember 1940. Sótt 9. sept. 2017.
SEC. (2003). The Securities and Exchange Commission, Requires Exchange Listing Standards for Audit Committees, FOR IMMEDIATE RELEASE 2003-43, Washington, D.C., April 1, 2003. Sótt 7. sept. 2017 af https://www.sec.gov/news/press/2003-43.htm
Sharma, V., Naiker, V. og Lee, B. (2009). Determinants of audit committee meeting frequency: Evidence from a voluntary governance system. *Accounting Horizons*, *23*(3), 245-263.
Sharma, V., Sharma, D. og Ananthanarayanan, U. (2011). Client importance and earnings management: The moderating role of audit committees. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, *30*(3), 125-156.
Sigurlína Davíðsdóttir. (2003). Eigindlegar eða megindlegar rannsóknaraðferðir. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstjórar), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 219-235). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
Spira F. L. (2006). Black boxes, red herrings and white powder: UK audit committees in the 21st century. *Journal of Banking Regulation*, *7*(1-2), 180-188.
Stiles, P. og Taylor, B. (2001). *Boards at Work – How Directors View their Roles and Responsibilities*. Oxford: Oxford University Press.
Storvik, A. og Teigen, M. (2010). *Women on Board. The Norwegian Experience. International Policy Analysis.* Berlin: Friedrich Ebert Stiftung. Sótt 27. nóvember 2012 af http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/07309.pdf
Thomsen, S. (2009). The financial crisis and corporate governance. Í S. Thomsen, C. Rose og O. Risager (ritstjórar), *Understanding the financial crisis: Investment, risk and governance*. Danmörk: SimCorp.
Ulhøi, J. P. (2007). Revisiting the Principal-Agent Theory of Agency: Comments on the Firm-Level and Cross-National Embeddedness Theses. *Journal of Organizational Behaviour*, *28*(1), 75-80.

Van den Berghe, L. A. A. og Baelden, T. (2004). The Monitoring Role of the Board: One Size does not fit All. *7th International Conference on Corporate Governance and Board Leadership.* UK: Blackwell Publishing Ltd.

Williamson, O. E. (1975). *Markets and Hierarchies*. New York: The Free Press.

Williamson, O. E. (1984). Corporate Governance. *Yale Law Journal*, *93*(7), 1197-1230.

Wilson, T. E. (2014). Gender board diversity: Further evidence on women in corporate governance. *Journal of Finance and Accountancy*, *16*(9).

Zahra, S. A. og Pearce, J. A. (1989). Boards of directors and corporate financial performance: a review and integrative model. *Journal of Management*, *15*(2), 291-334.

Zahra, S. A og Pearce, J. A. (1992). The Relative Power of CEOs and Boards of Directors; Associations with Corporate Performance. *Strategic Management Journal*, *12*(2), 135-153.

Þorlákur Karlsson. (2003). Spurningakannanir: Uppbygging, orðalag og hættur. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstjórar), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 331-336). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.